Editörler
Prof. Dr. Ali Güzelyüz
Dr. Ahad Mortaz

Minyatür Editörü
Ahmet Nejat

Kaligrafi
Feriba Maksudî

Redaksiyon
Ali Çakmak

Grafik Tasarımı
Selen Başer Nejat

Tasarım Uygulama
Didem Uraler

Fotoğraflar
Arif Mustafazade

Kapak ve Cilt Tasarımı
Saliha Dönmez

Kağıt
Sappi Magno Satin 170 gr./m²

Baskı Ön Hazırlık
Ahmet Sinan Sarıkaya / A4 Ofset

Baskı
A4 Ofset

Cilt
Barın Cilt Evi

ISBN 978-975-93465-3-9

Birinci Baskı: Mart 2008
2000 Adet basılmıştır.

Taksim Cad. No: 65, Kat: 2
Taksim - İstanbul
Tel: 0212 256 84 90
Faks: 0212 237 88 27
e-mail: ali_polat@tnn.net

© Ali Polat. Bu yapıtın tüm hakları saklıdır. Yazarın izni olmadan yapıt yeniden basılamayacağı gibi, kayıt, fotokopi ve bilgi depolama da dahil olmak üzere herhangi bir elektronik ya da başka bir yöntemle çoğaltılıp dağıtılamaz.

ÖMER HAYYAM
VE
RUBAİLERİ

Bu eser, insanların sağlığı ve huzuru için çalışan
değerli dostum Sayın Abdülbari Güzel'e
ithaf olunur.

HAJ MİRZA AQA EMAMİ

İÇİNDEKİLER

09 Sunuş

14 1999 Yılının Unesco Tarafından "Ömer Hayyam Yılı" Olarak İlan Edilmesi

17 Ömer Hayyam'ın Yaşadığı Dönemde Tarihi Durum

20 Ömer Hayyam'ın Hayatı

25 Ömer Hayyam'ın Düşüncesi

28 Rubainin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi

32 Ömer Hayyam'ın Batıda Yeniden Doğuşu ve
Rubailerin Çevirilerine Bir Bakış

37 Hayyam Neden Sekiz Yüzyıl Sonra Batı'da Rağbet Görmeye Başladı?

41 Ömer Hayyam'ın Eserleri

43 Fen Bilimi ile İlgili Eserleri

43 Cebir ve Mukabele Problemlerinin Çözümleri Hakkında Kitap

45 Dairenin Dörtte Birinin Bölünmesi ile İlgili Kitap

46 Celâlî Takvimi

47 Öklidis'in Eserindeki Güç Problemlerin Açıklamaları Hakkında Kitap

48 Altın ve Gümüşten Oluşan Bir Cismin, Oluştuğu Bu Maddelerin Miktarını
Belirleme İlkeleri Hakkında Kitap

48 Dörtlü Dizi (Tetrachord) Hakkında Söz

50 Metafizik ve Felsefe ile İlgili Eserleri

51 İbn Sina'nın *Hutbetu'l-Garra* Adlı Eserinin Çevirisi

51 Yaratılış ve İnsanın Kulluk Görevleri Hakkında Kitap

52 Dünya, Zorunlu Kadercilik ve Ebedilikteki Zıtlıkların Mecburi Oluşu

52 Varlık Hakkında Kitap

52 Küllî İlimlerde Aklın Nurları

53 Varlıkla İlgili Bilimler Hakkında Kitap

53 Üç Mesele İçin Cevaplar Kitabı

54 Nevruz Günü Hakkında Kitap

55 Minyatür Sanatı ve Ömer Hayyam Minyatürleri

58 Rubailer

335 Ömer Hayyam'ın Türkçe Çevirileri

339 Bibliyografya

340 Rubai Fihristi

AMİR TAHMASEBİ

SUNUŞ

11. ve 12. yüzyılın ünlü bilim adamlarından Ömer Hayyam, her ne kadar matematik, fizik, metafizik, musiki, astronomi, felsefe ve mantık konularında değerli eserler kaleme almış olsa da, hiç şüphesiz rubaileri ve felsefi düşüncesiyle daha çok tanınmıştır. Dünyada Hayyam'a ve düşüncelerine duyulan ilgi, rubailerinin birçok dile çevrilmesine yol açmıştır.

Ömer Hayyam'ın yaşamı ve rubaileri konusunda, başta Farsça olmak üzere, dünyanın yetmişi aşkın dilinde birçok araştırma ve inceleme yapılmıştır. Ülkemizde de bu rubailerin elliden fazla çevirisi yapılmış ve halen yapılmaya devam etmektedir. Ancak bu çevirilerin çoğunda, Dr. Abdullah Cevdet'in Fransızcadan ilavelerle birlikte yaptığı çevirinin esas alındığı görülmektedir.

Kaynakların büyük bir kısmında Ömer Hayyam'ın sadece 80 civarında rubai söylediği yazılıdır; ancak, çeşitli elyazmalarında onun adına kayıtlı yüzlerce rubai bulunmaktadır. Bunların hangilerinin kesin olarak kendisine ait olduğunu belirlemek güçtür. Bu yüzden seçimimizi yaparken, anlamca birbirine çok yakın olan rubailerden en güzelini almaya çalıştık ve sonuçta 138 rubai tespit ederek Türkçeye çevirdik. Ömer Hayyam'ın rubailerini büyük sanatçıların yaptıkları minyatürlerle sunduk.

Ülkemizde Ömer Hayyam'ın layık olduğu yere henüz ulaşmadığını düşünüyoruz. Bu çalışmamızda, en güvenilir kaynaklara dayanarak Ömer Hayyam'ın hayatını anlatmaya ve günümüze kadar gelen eserlerini inceleyerek kendisine ait olduğuna inandığımız rubaileri Farsça asılları ve Türkçe çevirileriyle birlikte bir arada vermeye gayret ettik. İsteğimiz, yirmiye yakın bilim dalını bir ömre sığdırabilen Ömer Hayyam'ın hayatı ve eserleri konusunda araştırmacılarımızı teşvik etmek ve bu konuda geniş araştırmalar yapmalarını sağlamaktır.

Bu eser, Türkçe ve Farsçaya hâkim bir ekibin üç yıllık çalışması sonucu ortaya çıkmıştır. Eserimizin, Ömer Hayyam üzerine bundan sonra yapılacak çalışmalara ışık tutmasını ve İngiliz Edward Fitzgerald'ın Hayyam'ı dünyaya tanıtıp sevdirmesi gibi, ülkemizde de onunla ortak duygulara sahip bir şairin ortaya çıkıp bu önemli hakîm şairi Türklere daha çok sevdirme imkânı bulmasını arzu ediyoruz.

Dileğimiz beğendiğiniz rubaiyi yaşamınızda rehber edinmenizdir.

Prof. Ali Polat
Azerbaijan International University
Fahri Profesörü

Şubat 2008
Yeniköy, İstanbul

ALİ RIZA AGAMİRİ

AMİR TAHMASEBİ

Bu eserin hazırlanması sırasında yakından ilgilenerek
yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarım;

Prof. Dr. Ali Güzelyüz
Prof. Dr. Yavuz Akpınar
Prof. Dr. Kamil Veli
Dr. Ahad Mortaz
Dr. Feridun Melek
Halil Açıkgöz
Alparslan Baloğlu
Aleksandra Samuylova
Erol Nazlı
Neval Güzelyüz
Haldun Sadık
Nasır Deşti
Feride Tuncer
Oya Emil
Nejla Çiftçi
Ahmet Nejat
Fateme Panahianpour
ve emeği geçen herkese teşekkür etmeyi borç bilirim.

Üç yıl boyunca, aile ortamında çalışmalarımı sabırla destekleyen
eşim Rezan Polat'a teşekkür ederim.

Ali Polat

1999 YILININ UNESCO TARAFINDAN "ÖMER HAYYAM YILI" OLARAK İLAN EDİLMESİ

Unesco Genel Müdürü Dr. Federico Mayor'un Mesajının Bir Bölümü:

Unesco, 1999 yılında insanlığın bilimsel ve sanatsal mirasına büyük katkısı olan çok değerli bir kişiyi takdirle anacaktır. Bu kişi, Ömer Hayyam'dan başkası değildir. Bu anma, onun bilimsel eserleri konusunda yapılacak uluslararası bir toplantıda ele alınacak olan matematik ve fizik alanındaki eserlerinin yayınlanmasıyla birlikte yapılacaktır.

Ömer Hayyam yaklaşık dokuz yüzyıl önce Avrupa ve Asya'nın birçok dil, sanat ve manevi geleneklerinin merkezi olan İran topraklarının bir bölgesinde yaşamını sürdürdü. Onun eserleri, zaman ve mekânın ötesine geçmiştir. Aynı zamanda gökbilimci, fizikçi, hakîm ve şair de olan bir matematik bilgininin, kendi matematik denklemlerinin çerçevesinde mahsur kalması nasıl mümkün olabilir? Nitekim bilimsel çalışmaları onu, o döneme kadar henüz bilinmeyen araştırma ve yenilikler yapmaya yönlendirdi. Şiiri de geleneksel övgü çerçevesinin ötesindeydi. Yüzünü sonsuzluğa doğru çevirince evreni sorguluyor ve yaşamın anlamı konusunda düşünceye dalıyor.

Acaba Ömer Hayyam, kendisinin dünyadan kopmasına neden olacak bir sırra mı nail oldu? Evde yalnız kalınca, kendisini sarhoşluğa teslim etmektedir. Çünkü canlı maddenin er veya geç toprağa dönüşeceğinin farkına varmıştır.

O, bilime evrensel bir boyut vermiştir. Batı düşünürleri arasında onu hem sanatkâr hem mühendis hem filozof hem de kâşif olan Leonardo da Vinci ya da hem mistik hem de matematik bilgini olan Blaise Pascal ile karşılaştırmak mümkündür.

Onun şairlik yönünü ise; kaynağını evrensel bir aşktan alan ve yaşama, güzelliğe, doğaya ve insanlığa karşı sevgi besleyen âşıklık ve bilgelik terkibine bağlamamak mümkün mü?

Evren karşısında her şeyin gerçek boyutunu anlayan bir insan; kanaat etmek, öneride bulunmak ve çalışmalarını yoluna koymaktan başka bir şey yapamaz. Ömer Hayyam'ın eserlerinde görülen şey de budur. Arzumuz, uyumluluk ve açık görüşlülük dersini anlamak ve uygulamaktır. Bu milenyumun eşiğinde Doğu ve Batı insanları olarak bizler için temenni edilmesi gereken şey de budur.

SOUSSAN HADAVAND

ÖMER HAYYAM'IN YAŞADIĞI DÖNEMDE TARİHİ DURUM

Ömer Hayyam, 11. yüzyılın ortalarından 12. yüzyılın ilk çeyreğine uzanan devrede yaşamıştır. Bu dönemde Çin sınırlarındaki Kaşgar'dan Akdeniz sahilindeki Antakya'ya kadar Büyük Selçuklu Devleti hüküm sürmekteydi. Yine bu dönemde Müslümanlar ve özellikle Araplar arasında halifelik esasına dayalı Abbasi yönetimi İslam ülkelerinde egemenliğini kurmaya çalışmış, İran'da İslamiyet'in ilk büyük başkaldırı hareketi olan İsmaililik patlak vermiş, mezhep çatışmaları ortaya çıkmış, Nizamiye Medreseleri kurulmaya başlanmış, tasavvuf büyük gelişmeler kaydederek İslam dünyasında geçerlilik kazanmış ve ayrıca Haçlı seferleri başlamıştır.

Hayyam'ın hayatının tamamı Horasan Selçukluları döneminde geçmiştir. Dört meşhur kişi bu döneme damgasını vurmuştur. Bunlar, din bilgini **Muhammed Gazzali**, edebiyatçı ve **devlet adamı Nizamülmülk***, İsmaililiğin kurucusu **Hasan Sabbah**** ve döneminin bütün ilimleriyle uğraşan **hakîm*** ve şair Ömer Hayyam**'dır. Bu dört kişi o kadar önemli kişiliklerdir ki aradan yaklaşık bin yıl geçmesine rağmen bıraktıkları derin izler hâlâ devam etmektedir.

Selçukluların kurduğu devletler, Anadolu Selçuklu Devleti, Kirman Selçukluları, Suriye Selçukluları ile Irak ve Horasan Selçukluları olmak üzere daha sonra beşe ayrılmıştır. Ancak konumuz Ömer Hayyam olduğu için, burada sadece Irak ve Horasan Selçukluları dönemi, özellikle de Ömer Hayyam'ın çağdaşı olan padişahlar hakkında bilgi verilecektir.

Gazneli Sultan Mahmud'un ölümünün ardından **Sultan Sencer**, Irak Selçuklu

** Asıl adı Ebû Ali Hasan olup Nizamiye adında medreseler kurduğu ve devlet yönetiminde yeni düzenlemeler yaptığı için bu isimle anılmıştır.*
*** Esas mesleği kimyacılık olan Hasan Sabbah salkım söğüdünden aspirin üreten ve bunu ağrı kesici olarak uygulayan ilk kişidir.*
**** Hakîm: Hikmet sahibi, bilge, filozof.*

tahtına yeğeni **Tuğrul**'u oturttuktan sonra Karahanlıların bir isyanı üzerine, Mâveraünnehir'e gitti.

5 Eylül 1063 tarihinde **Tuğrul Bey**'in ölümünün ardından **Alparslan** tahta çıktı ve *Siyâsetnâme* adlı eserin yazarı edebiyatçı ve devlet adamı Nizamülmülk'ü vezirliğe getirdi (1064). Alparslan, devlet düzenini sağlayınca Azerbaycan ve Anadolu üzerine sefere çıktı. Devletin doğu sınırlarının güvenliğini sağlayarak bütün gayretini Anadolu'ya sarf etmeye başladı. Sultan Alparslan Azerbaycan üzerinden Malazgirt'e gelip Bizans ordusunu yenilgiye uğratarak şehri kısa sürede ele geçirdi. Ardından Ahlat, Meyafarikin (Silvan), Amid (Diyarbakır) ve çevresini fethetti.

Malazgirt'in fethiyle Anadolu'da yeni bir dönem başladı. Sultan Alparslan, Malazgirt'ten sonra çıkan karışıklıkları bastırmak amacıyla Maverâünnehir üzerine sefere çıktı. Ancak burada esir alınan bir kale komutanı tarafından hançerlendi ve 25 Kasım 1072'de öldü.

Alparslan, kendisinden sonra tahta geçmesi için oğlu **Melikşah**'ı veliaht olarak hazırlamıştı. Nitekim Alparslan'ın ölümü üzerine Melikşah henüz 18 yaşında iken sultanlığa getirildi (1072). Melikşah öncelikle sınırlara tecavüz eden Karahanlı ve Gaznelileri yenerek barışa zorladı. Ardından amcası Kavurd'un isyanını bastırdı (1073).

Devlet merkezi Rey'den daha güneydeki Isfahan'a taşındı. Bizans'ın Malazgirt'ten sonra yapılan anlaşmaya uymaması üzerine Anadolu akınları hızlandırıldı. Bu arada Atsız, Suriye'yi ele geçirdi. Kudüs şehri Fatımîlerden alındı. Melikşah, kardeşi **Tutuş**'a Suriye'nin idaresini verdi (1078). Anadolu fatihlerinden Artuk Bey, Melikşah'ın emriyle Arabistan Yarımadası'ndaki Hicaz, Yemen ve Aden'i Selçuklu topraklarına kattı. Melikşah 1087'de çıktığı sefer sonucunda Karahanlıların doğu kolunu da yönetimi altına aldı. Sul-

tan Melikşah henüz 38 yaşında iken zehirlenerek öldü (1092).

Melikşah zamanında Büyük Selçuklu Devleti en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Bu sınırlar, batıda Anadolu ve Mısır'dan doğuda Balkaş ve Issık gölüne, kuzeyde Kafkaslardan güneyde Arabistan Yarımadası'na kadar uzanmaktaydı.

Melikşah'ın ölümü üzerine henüz çok küçük olan oğlu Mahmud, sultan ilan edildi. Bunu kabul edemeyen Nizamülmülk'ün taraftarları, Rey şehrinde Melikşah'ın büyük oğlu Berkiyâruk'u tahta çıkarıp sultan ilan ettiler. Ancak Berkiyâruk, bedenen hasta olduğu için, 1104 yılında, henüz yirmi altı yaşında iken öldü. Onun ölümünden sonra Melikşah'ın diğer oğlu Muhammed yönetime el koydu. Horasan hâkimi olan Sencer'in de kendisine itaat etmesiyle, babası Melikşah dönemindeki gibi onurlu bir yönetim oluşturmada başarılı oldu. Sultan Muhammed, İsmaililerin yönetim merkezi olan Kazvin'deki Elemut (Alamut) kalesini kuşatmış, ancak onu almayı başaramamıştır. 37 yaşında vefat eden Sultan Muhammed, Isfahan'da toprağa verilmiştir.

Sultan Muizzuddin Ebu'l-Hâris Ahmed Sencer, Horasan melikliğine atandı. Babası Melikşah'ın siyasetini takip eden Sencer, devletin doğusunda Selçuklu düzenini yeniden kurdu. Oğuzlarla yapılan savaşta ise esir düştü ve üç yıllık esaretten sonra Nisan 1156'da, kumandanlarından Kumac'ın torunu Müeyyed Ayaba tarafından kurtarıldı. Ancak kurtuluşundan bir yıl sonra, 29 Nisan 1157 tarihinde 91 yaşında vefat etti ve Merv'de kendi yaptırdığı türbesine defnedildi.

Sultan Sencer'in ölümüyle (1157) Horasan Selçukluları yönetimi sona ermiş oldu. Suriye Selçukluları ise yıllar önce Şam Atabeyleri ve Diyarbakır Emirleri tarafından yıkılmıştı. Kirman Selçukluları da Oğuz emirlerinden Melik Dinâr tarafından sona erdirilmişti. Irak Selçukluları ise Harzemşahlar tarafından yıkıldı. Sadece Anadolu Selçukluları 14. yüzyılın başlarına, onların devamı olarak Osmanlılar da 20. yüzyılın başlarına kadar hüküm sürmüştür.

Ömer Hayyam, tarihin bu karmakarışık döneminde yaşadı ve din ile toplum kurallarının etkisinde kalmadan düşüncelerini özgürce açıklayarak eserlerini ortaya çıkardı.

ÖMER HAYYAM'IN HAYATI

Ömer Hayyam adıyla tanınan Ebu'l-Feth Ömer bin İbrahim el-Hayyâmî, İran'ın Nişabur* kentinde doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1048 yılında doğduğu kabul edilmektedir.

"Çadırcı, çadır ustası" anlamlarına gelen "Hayyam" sözcüğü ise babasının zanaatı nedeniyle kendisine ad olarak verilmiştir.

Hayyam'dan söz eden en eski kaynaklardan biri, öğrencisi Nizâmî-i Aruzî'nin *Çehâr Makâle*'sidir. Ömer Hayyam ile bizzat görüşmüş olan tarihçi Ebu'l-Hasan Ali b. Zeyd-i Beyhakî (ö. 1170) de *Tetimmetu Sivâni'l-Hikme*** adlı eserinde, onun hakkında geniş bilgiler vermektedir. Ancak Hayyam'ın Nişabur'da doğduğunu belirtmesine rağmen doğum tarihinden söz etmemektedir. Tarihçi Beyhakî, eserinde Hayyam'ın doğum tarihini anlatırken, gökyüzünün o andaki durumundan söz etmektedir.

Tarihçi Beyhakî'nin verdiği bilgilere dayanarak Hint bilgini Govinda Tirtha'nın, astronomi bilgini S. R. Subrahmania Shastry ile birlikte yaptığı hesaplara göre, Ömer Hayyam **18 Mayıs 1048** yılında sabaha doğru dünyaya gelmiştir. Hayyam'ın doğum tarihi, Jüpiter ile Merkür'ün konumlarından çıkarılmaktadır. Tirtha, bu tarihi bulmak için Hayyam'ın *Risâletun fî şerhi mâ eşkele min musâderâti kitâbi Oklidis* (Öklidis'in eserindeki güç problemlerin açıklamaları hakkında kitap) adlı eserinin Leiden'de bulunan elyazmasının sonundaki tarihten hareket etmektedir.

** Bilindiği gibi dünyanın en kıymetli firuze taşı (turkuaz) Nişabur'da çıkmaktadır. Turkuazın, gözün nurlanmasına faydası olduğu söylenmektedir.*

*** Bu eser İranlı meşhur âlim ve tarihçi Beyhakî tarafından Arapça olarak kaleme alınan ve filozofların hayatları ile sözlerini içeren bir tarih kitabıdır. Bu kitap aslında Ebu Süleyman Sistanî'nin* Sivânu'l-Hikme *adlı eserine ilave olarak yazılmıştır. Kitabın Muhammed Şefi' tarafından yapılan Farsça çevirisi 1935 yılında Lahor'da, Arapça çevirisi ise 1946 yılında Şam'da* Târîhu Hükemâi'l-İslâm *(İslam Filozofları Tarihi) adıyla yayımlanmıştır.*

Yıllar sonra Rusya'daki Astronomi Enstitüsü Başkanı Sobbotin, Prof. R. Yuşkoviç'in ricası üzerine, Govinda Tirtha'nın yaptığı hesapları incelemesi için Şefika Gilmivna Şeref'i görevlendirmiştir. Bu konuda yapılan araştırmalar 1015 ile 1054 yılları arasında 1022, 1035 ve 1048 yılları olmak üzere ayın 17, 18 ve 19. günlerinde sadece üç defa Merkür'ün güneşe dönük olduğunu göstermektedir. Şeref'in, ayın 17, 18 ve 19. günlerinde güneşin merkezine göre dünyanın boylamı ile Merkür ve Jüpiter'e göre dünyanın boylamı için çizdiği cetveller, Jüpiter'in konumunun sadece 1048 yılında bu iktirana (yıldızların birbirine yaklaşması) uyduğunu doğrulamaktadır. Yani Rus bilim adamları da Ömer Hayyam'ın doğum tarihini **18 Mayıs 1048** olarak doğrulamıştır.

Burada dikkat çekici bir husus olarak şunu görüyoruz; hem Hintliler hem de Ruslar, Ömer Hayyam'ın hangi tarihte doğduğunu bilmenin önemli olduğunu düşünmüş olmalılar ki, böyle bir araştırmaya girişmişlerdir. Bir başka önemli husus da bu araştırmanın izlediği yöntemle ilgilidir. Bu tür araştırmalar, daha çok doğum tarihinden yola çıkılarak karakter analizine ve çeşitli kişilik özelliklerinin tespitine odaklanmaktadır. Ancak burada araştırmacılar biraz daha farklı bir yol izlemiş ve Hayyam'ın karakterinin önemli unsurlarının da yardımıyla onun doğum tarihini kesin olarak tespit etmeye çalışmışlardır.

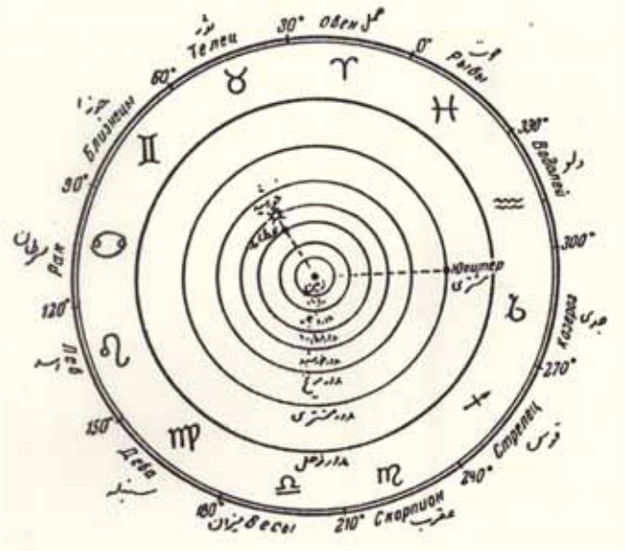

Govinda Tirtha'nın yaptığı ve izlediği yol.

Hayyam'la ilgili olarak gerçek kabul edilen bir husus da kendisinin hayatı boyunca hiç evlenmemiş olmasıdır. Yâr Ahmed Reşidî-yi Tebrizî, *Tarabhâne** adlı eserinde, Ömer Hayyam'ın hiç evlenmediğini belirtmektedir.

İmam Muvaffak'ın yanında ilim öğrenmeye başlayan Ömer Hayyam, başta felsefe, mantık, matematik, fizik, metafizik, tıp ve astronomi olmak üzere döneminin bütün bilgilerini öğrenmiştir. Çağdaşları onu hikmet ve felsefe konusunda İbn Sinâ'nın devamı saymışlar ve astronomi konusunda vermiş olduğu hükümleri kesin olarak

** Ömer Hayyam'ın rubailerini bir araya getiren en eski kaynak olup 1462 yılında kaleme alınmıştır. Türkiye'de birkaç elyazması bulunan bu eser bir mukaddime, Ömer Hayyam ile ilgili hikâyelerden oluşan düzyazı olarak yazılmış on bölüm ve 258 rubaiden oluşmaktadır.*

kabul etmişlerdir. Matematik konusundaki araştırmalar için Selçuklu sultanlarından destek gören Hayyam'ın, Sultan Alparslan'dan yıllık on bin dinar aldığı söylenmektedir.

Hayyam, baba ve atalarının da doğum yeri olan Nişabur'dan yola çıkarak Belh, Merv, Herat, Buhara ve Rey gibi döneminin ilim ve ticaret merkezi olan şehirlere çeşitli seyahatlerde bulunmuş, bir süre Semerkant'ta yaşamış, daha sonra Isfahan'a giderek Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümüne kadar orada kalmıştır.

Döneminin sultanlarından, özellikle de Melikşah ve Şemsu'l-Mülûk'ten büyük destek ve yakınlık görmüştür.

Ömer Hayyam, Isfahan'da bulunduğu sırada üç yıl çalışarak Melikşah'ın desteğiyle bir rasathane kurmuş, Celâlî takvimini hazırlamış, padişahın özel müneccimi olarak görev yapmış ve gökyüzünü inceleyerek çeşitli araştırmalarda bulunmuştur. Burada bilimsel konularda kendisine müracaat edilmiştir.

Reşidüddîn Fazlullah, 14. yüzyılda kaleme aldığı *Câmi'u't-Tevârîh* adlı eserinde, *Serguzeşt-i Seyyidünâ* kitabından naklen, Ömer Hayyam, Nizamülmülk ve Hasan Sabbah'ın üç okul arkadaşı olduğunu yazmaktadır. Bu hikâye daha sonra *Târih-i Guzîde*, *Ravzatu's-Safâ*, *Habibu's-Siyer* ve *Devletşah Tezkiresi*'nde de geçmektedir. Edward Browne de aynı konuya değinmektedir.* Bu üç kişi aynı asırda yaşamış olmakla birlikte, aralarındaki yaş farkı bakımından aynı okulda okumuş olmaları ihtimali, doğru olamayacak kadar düşüktür. Ancak her üçünün de güçlü karakterleri nedeniyle onları aynı dönemde yaşamış ve birbirlerini yakından etkilemiş kişiler olarak tasvir etmek pek çok araştırmacı için cazip görünmüştür. Nitekim Hayyam hakkında 1943 yılında Türkçe bir eser kaleme almış olan Ziya Şakir kitabında bu efsaneyi yeniden kurgulamıştır. Lübnanlı yazar Emin Ma'lûf (Amin Maalouf) da aynı kurguyla *Semerkant* adlı eserini yazmıştır. Harold Lamb ve Hûşeng Mu'înzâde gibi yazarlar da Ömer Hayyam'ın hayatını romanlaştırmışlardır.

Batı'da, 1950'den günümüze kadar, Ömer Hayyam'ın hayatını anlatan birkaç filmin çekimi gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca BBC, Ömer Hayyam adına senfoni müziği hazırlamış; Ahmed Şamlu, Muhammed Rıza Şeceriyan, Milagro Acustico, Ümmü Gülsüm, Riyad es-Sinbati ve

* Mecelle-i Saltanati-yi Asya, *Nisan 1889*.

Abed Azrié gibi bazı şair ve müzisyenler de Ömer Hayyam'ın rubailerini müzik eşliğinde söylemişlerdir.

Tarihçi Beyhakî, Hayyam'ın ölüm tarihini anmamakla birlikte onun son saatlerini şu şekilde anlatmaktadır:

"Onun akrabalarından İmam Muhammed-i Bağdadî'nin bana anlattıklarına göre Hayyam, bir taraftan dişlerini altından yapılmış bir kürdanla temizlerken bir taraftan da İbn Sinâ'nın *Şifa* adlı eserinin ilahiyat ile ilgili bölümünü inceliyordu. 'Tek ve Çok' başlıklı bölüme gelince, kullandığı altın kürdanı kitabın arasına koydu ve 'Adalet sahibi şahitleri çağır da vasiyette bulunayım,' dedi. Vasiyette bulunduktan sonra namaza durdu. Ne bir şeyler yedi ne de içti. Yatsı namazını eda ettikten sonra secdeye kapandı ve 'Allahım! Biliyorsun ki ben kendi imkânım dâhilinde seni tanıdım. Beni bağışla. Çünkü seni tanımakla sana yakınlık elde ettim.' dedi. Ömer Hayyam bu sözlerinden çok kısa bir süre sonra vefat etmiştir."

Tarihçi Beyhakî'nin bu anlatımı Hayyam'ın ruhsal bir bütünlüğe ulaştığını ve kendini ölüme hazırladığını çok açık olarak göstermektedir. Hayyam tıpkı hayatında olduğu gibi rubailerinde de böyle bir bütünlüğü amaçlamış ve adeta Allah'a yaklaşmanın yolunu bulmuştur.

Ömer Hayyam'ın doğum tarihini hesaplayan Hint bilgini Govinda Tirtha ile Rus bilim adamlarının, ölüm tarihi üzerine yaptıkları hesaplara göre ise Hayyam **23 Mart 1122** tarihinde vefat etmiştir.

Ömer Hayyam, döneminin hemen hemen bütün bilimleri ile uğraşan büyük bir bilim adamı olduğundan, ölümünden sekiz yüzyıl sonra bilim adamları onun doğum ve ölüm tarihlerini hesaplamak amacıyla, daha önce hiçbir padişah veya devlet yöneticisi için yapılmamış olan araştırmalar yapmışlardır.

Ömer Hayyam'ın Nişabur'da bulunan anıtının projesi, 1961 yılında Mimar Seyhun tarafından tamamlanmıştır. Anıt yapılırken, Doğu ve Batı mimarilerinin karışımından oluşan özel bir tasarım uygulanmıştır. Hayyam'ın düşüncesinden ilham alınarak inşa edilen bu anıtın genel alanı 132 m^2 olup Mevlana'nın serpuşunu andıran geometrik şekillerden oluşmaktadır. Mezar taşı da geometrik şekillerle süslenmiştir.

ÖMER HAYYAM'IN DÜŞÜNCESİ

Hayyam yaşamı süresince şair kimliği ile tanınmamış, ancak bilim ve felsefe alanında ün kazanmıştır. Kendisinden sonraki dönemlerde ise rubaileriyle ün kazanmış ve adı şairler arasında anılmaya başlamıştır.

Hayyam diğer şairlerden çok daha az şiir söylemesine rağmen dünyaca daha fazla ün kazanmıştır. Bunun nedeni de şiirlerinin pırlanta değerinde olmasıdır. Diğer şairler daha çok öğüt, övgü ve aşk konularını ele alırken Hayyam yaşam ve ölüm temalarını işlemiştir. İnsanın hayatına baktığımızda, bunun yaşam ve ölümden ibaret olduğunu görürüz.

İnsanlar yaratılışta eşittirler. Birilerini diğerlerine üstün kılan şey, düşünce zenginliğidir. Ömer Hayyam'ın görüşüne göre yaşam ile ölüm yer değiştirebiliyor. Başka bir ifadeyle, nice insanlar öldükten sonra eser ve düşünceleriyle yaşamaya devam ederken, bazıları ise yaşarken bile ölüden farksızdırlar. Pek çok medeniyette derin düşünen insanlara iyi gözle bakılmamış, onların değeri ancak sonraki dönemlerde anlaşılmıştır. Dünyanın gidişi de bu derin düşüncelerin üzerinde kurularak devam etmektedir. Hayyam yaşam ve ölüm konusunda derin düşüncelere dalarken dünyada güzellik, beden ve ruh temizliği, sevmek ve sevindirmekten başka gönül bağlayacak bir şey olmadığını görmekte ve bize düşünmeyi tavsiye etmektedir. Anlardan söz ederken de bunları en iyi şekilde değerlendirmeyi arzu etmektedir.

Ömer Hayyam'ın insanın yaratılışı ve evren hakkında kendine has bir düşünce ve felsefesi vardır. Kendisine mantıksız gelen hiçbir şeyi körü körüne kabul etmez. Olup biten her şeyin nedenini anlamak ister. Ölüm ve yaşam konusundaki meseleleri pozitif bir yaklaşımla, mantığa, gözlemlere ve yaşamın maddi akışına dayanarak çözmeye çalışır. Bu nedenle dünyadaki olayları tarafsızca izlemeyi tercih eder. Rubailerinde, insanın akıl ve mantık gözü ile kıskançlıktan uzak bir şekilde dünyaya baktığı takdirde kendisini her zaman sarhoş hissedebileceğini anlatır.

Ömer Hayyam, bir taraftan hayatın huzursuzluklarla dolu olduğunu söylerken diğer taraftan insanları dünyanın güzelliklerinden yararlanmaya ve yaşamı fırsat bilmeye çağırmaktadır. Rubailerindeki düşünceleri her ne kadar çelişkili olsa da kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla kendisi temiz ve ahlaklı bir kişiliğe sahipti. Ayyaş olduğu konusunda ise kaynaklarda hiçbir işarete rastlanmamaktadır. Nitekim şarap konusu, tasavvufta ve o düşünceye sahip şairlerin şiirlerinde de çokça geçmektedir.

Hayyam'ın rubailerinde sıkça kullandığı şarap da pozitif düşünce şarabıdır. Bu şarap, düşünceden dolayı insana sarhoşluk veren bir şaraptır. Zamanının hemen hemen bütün ilimleriyle uğraşan ve değerli eserler bırakan birisinin sarhoşluğu sadece üzümden kaynaklanan bir sarhoşluk değil, aksine bilimde ilerlemenin verdiği bilgi sarhoşluğudur. Onun gibi bir bilim adamının sarhoş olması ancak böyle bir pozitif düşünce şarabı ile mümkün olabilir. Hayyam'ın arzusu insanların fiziksel ve ruhsal sarhoşluğu aynı anda hissetmeleridir. Biz de bu tür sarhoşluğu hepimize temenni etmekteyiz.

Hayyam, bazı âlim ve şairler gibi taklitçi olmamış, içinden gelen her şeyi olduğu gibi ortaya koymuş ve başkalarının kendisi hakkında söyleyeceklerini umursamamıştır.

Ömer Hayyam'ın Tanrı'ya olan inancı tamdır. Ancak bazı konularda Yunanlı filozofların düşüncelerine uymuştur. Sadece iyilik yapan, kendisinden kötülük çıkmayan ve kullarını bağışlayan bir tanrıya inanır. Bu yüzden insanın azapla cezalandırılması inancına karşı çıkar. İnançlı bir kişi, Tanrı'nın verdiği güçle önce kendine, sonra başkalarına güvenir. Bu tür kişiler kendi yaşam felsefelerini miras olarak bırakırlar.

Ömer Hayyam'ın cebriyye prensiplerine (kaderciliğe) inandığı, rubailerinden açıkça anlaşılmaktadır. Ona göre varlıkta cebr dışında hiçbir şey gerçekleşemez. İnsan zorunlu olarak doğar ve zorunlu olarak ölür. İnsan belirli konularda kaderini kendi isteği doğrultusunda yönlendirebilir ancak genlerinde yazılı olan temeli değiştiremez.

1969 yılında fizik alanında "Theorie des Quarks" ile Nobel ödülü almış olan Profesör Murray Gell-Mann da Hayyam gibi düşünerek şöyle demektedir: "Kâinatı anlama arayışı, insanlık tarihinin en büyük ve en uzun macerasıdır. Bu kâinat nasıl çalışıyor, nereden geliyor? Beynimiz kavramamaktadır. Bir gezegenin çevresinde dönen dünyamızı tanıyamayan insan bütün kâinatı nasıl tanıyabilsin?"

Rus doğubilimci V. A. Jukovski, *Tarih-i Elfi*'deki bir hikâyeye dayanarak Ömer Hayyam'ın reenkarnasyon inancına tam olarak inandığını savunmaktadır. Reenkarnasyon (ruh göçü) inancı Hinduizm'in esasıdır. Bu inanca göre ruhun kalıptan kalıba dolaşması insanı kemale erdirir. Reenkarnasyon inancında manevi mükâfat ya da ceza, insanın yaptığı kötülük ve iyiliklerin karşılığı olarak ruhunun hayvan ya da beşer bedenlerine girerek alçalması ya da yücelmesidir. Ruh, pek çok sayıda var oluşlar yaşadıktan sonra saflaşırsa (temizlenirse) bu dünyadan giderek ebedi saadete ulaşır. Ancak Ömer Hayyam'ın eserlerinde ve rubailerinde bu inançla ilgili herhangi bir işarete rastlanmamaktadır.

Hayyam'ın bazı rubailerinden, insanın öldükten sonra tekrar dirileceğine inanmadığı anlaşılmaktadır.

RUBAİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Rubai sözcüğü Arapçada "dörtlük" anlamına gelmektedir. "Terâne", "dubeyt" ve "çâr mısra" olarak da adlandırılan rubai; birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli olan iki beyitten oluşmaktadır. Üçüncü mısranın kafiyesi ise serbesttir.

Rubainin Ortaya Çıkışı ve Fars Şiirinde Rubai:

Rubai türünün İranlılara özgü olduğunu belirten Şems Kays-i Râzî, rubainin ilk defa Rudekî-yi Semerkandî (ö. 940) tarafından kullanıldığını ifade etmektedir. Nitekim bu konuda *el-Mu'cem fî Me'âyîr-i Eş'âri'l-'Acem* adlı kitabında eski İran şairlerinden birinin, büyük bir olasılıkla da Rudekî'nin, "hezec" vezninin "ahrem" ve "ahreb" türlerinden bir vezin çıkardığını ve bu vezne "rubai" adının verildiğini yazmaktadır.*

Gerçekten de Rudekî'ye ait olduğu kabul edilen binlerce rubai bulunmaktadır. Ancak kaynaklarda Rudekî'den çok güzel rubailer nakledildiğine göre, rubai söyleyen ilk kişinin kendisinden daha eski olduğu, dolayısıyla da bu şiir türünün Samanilerden önce başladığı düşünülebilir; buna rağmen rubainin vezninin bulunuşu Rudekî ile ilişkilendirilmektedir. Nitekim rubainin ortaya çıkışının, onun izlediği bir çocuk oyununa dayandığı yönünde meşhur bir rivayet de bulunmaktadır.

Şems Kays-i Râzî bu rivayeti şöyle anlatmaktadır: "Rudekî, bir bayram günü Gazneyn'in bahçelerinde dolaşıyormuş. Bir topluluğun, ceviz oynayan çocukların çevresinde toplanıp onları seyrettiklerini görmüş ve yaklaşıp kendisi de seyre dalmış.

* *Şemseddin Muhammed b. Kays er-Râzî,* el-Mu'cem fî Me'âyîr-i Eş'âri'l - 'Acem, *(Yay. Haz.) Dr. Sîrûs-i Şemîsâ, Tahran, 1994, (2. baskı), s. 119.*

On-on beş yaşlarında bir çocuğun ceviz oynarken secili ve vezinli sözler söylediğini işitmiş. Bir defasında çocuğun attığı ceviz çukura girip çıktıktan sonra yuvarlanarak tekrar çukura girmiş. Çocuk da bunun üzerine, 'Geltân geltân hemî reved tâ bon-i gû' ('Yuvarlana yuvarlana çukurun dibine kadar gidiyor') demiş."

Bu sözleri vezinli bulan şair, aruz kurallarına bakınca, bunun "hezec" bahrine uyduğunu görmüş. Bu vezni bulan kişi delikanlı bir çocuk olduğu için de ona "terâne" (delikanlıca, delikanlı gibi) adını vermiştir.

Rubainin ortaya çıkışına dair rivayetler sadece Şems Kays-i Râzî'nin anlattıkları ile sınırlı değildir. Sözgelimi, Devletşah b. Alâuddevle Semerkandî, *Tezkiretu'ş-Şu'arâ* adlı eserinde aynı hikâyeyi farklı bir şekilde anlatmıştır. O rubainin ortaya çıkışını bir başka kişiye, Ebû Yusuf'un emîri Yakub b. Leys'e atfetmiş ve cevizle oynayan çocuğun da onun oğlu olduğunu ileri sürmüştür.*

II. yüzyılda yaşayan Emîr Unsuru'l-Me'âlî ise *Kâbusnâme* adlı eserinde terânenin (rubainin) ortaya çıkışı hakkında kesin bir tarih vermemektedir.

Ünlü rubai şairlerinden biri olan Ebu Said Ebu'l-Hayr (ö. 1049) da tasavvuf alanında az olmakla birlikte seçkin rubailer söylemiştir.

Rubainin Vezni:

Rubai iki beyitten oluşur. Otuza yakın türü olan "hezec" bahrinin "ahreb" ve "ahrem" vezninden alınmış özel bir vezne uygun olarak söylenir. Birinci beytin birinci ve ikinci mısralarıyla, ikinci beytin ikinci mısraında kafiyeye uyulur. Mısraların dördünde aynı kafiyenin kullanıldığı da görülür. İkinci beytin birinci mısraının kafiyeli olması şartı bulunmadığından, şairlerin büyük bir kısmı bu mısrayı kafiye bakımından serbest bırakmaktadır.

Rubainin yirmi dört vezni vardır. Bu türler, "ahrem" ve "ahreb" adlarıyla iki kısma ayrılır. Bu kısımların her birisi on ikişer türden oluşmaktadır. Bu iki kısımdan "mef'ûlün" birimiyle başlayan on iki kalıba "ahrem" adı verilir. "Mef'ûlü" birimiyle başlayan diğer on iki kalıp ise "ahreb" adını alır. Daha kolay ve daha güzel olan ikinci kısım, yapı bakımından daha uygun bulunduğundan, rubailerin çoğu "ahreb" kısmında söylenmiştir. Örneğin Ömer Hayyam'ın rubaileri vezin bakımından

* *Muhammed Kâmgâr-ı Fârsî,* Rubâ'î ve Rubâ'î-serâyân ez Âğâz tâ Karn-i Heştom-i Hicrî, *(Yay. Haz.) Dr. İsmail-i Hâkimî, Tahran, 1993, s. 40.*

incelenecek olursa, birinci kısma uyan rubaiye çok nadir rastlanır.

Araplar, İranlılar'dan aldıkları rubainin "ahreb" ve "ahrem" vezinlerinde olan yirmi dört kalıbını öğrenme zahmetinden kurtulmak için, bu vezinlerin yerine **"lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh"** veznini kullanmışlardır. Ayrıca rubai kelimesinin yanı sıra "dubeyt" kelimesinin başına belirtme takısı getirerek "ed-dubeyt" şeklinde kullandıkları da görülmektedir.

Rubai türü uzun uzun anlatılabilecek bir konuyu keskin bir zekâ ve kıvrak bir dille çok kısaca anlatmaya imkân verdiği için yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Çoğunlukla aşk, sevgi, hayatın güzellikleri gibi temaları konu alması da bu yaygınlıkta rol oynamış olabilir. Gerçekten de rubai bu tür konular için daha elverişli gibi görünmektedir; sözgelimi savaş temasını işlemek pek mümkün görünmemektedir, ama rubai aracılığıyla felsefî bir sorunu ironik bir dille ifade etmek daha kolaydır.

Farsça ve Arapça şiirler yazan Ömer Hayyam'ın, Fars şiirine özgü olan rubai (dörtlük) kalıbını en güzel kullanan şair olduğu söylenebilir. Dilinin sadeliği, şiirinin teknik yapısının kolay görünmesi ve meydan okuyan karakteri nedeniyle Hayyam'ın rubaileri pek çok şair tarafından beğenilmiş ve taklit edilmiştir.

Türk Edebiyatında Rubai:

Türk edebiyatında 16. yüzyıldan itibaren rubai yazılmaya başlandığı görülmektedir.

Rubai yazan 16. yüzyıl Türk şairlerinin başında Fuzulî (ö. 1556), Kara Fazlî (ö. 1563) ve Bağdatlı Ruhî (ö. 1605) gelmektedir.

Türk edebiyatında rubai 17. ve 18. yüzyıllarda altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde yetişen ve rubailer yazan şairler arasında Azmizâde Hâletî (ö. 1631), Nâbî (ö. 1712), tasavvufî rubailer söyleyen İbrahim Hakkı (ö. 1772), Esrar Dede (ö. 1797) ve Şeyh Gâlib (ö. 1799) sayılabilir.

Özellikle 17. yüzyıl şairlerinden Nâbî, divanını tertip ederken her harf ile başlayan gazellerin başına aynı kafiyede bir rubai koymuştur. Türk edebiyatında şiirleri Hayyam'ın düşünce ve felsefesine en yakın şairlerin Nef'i (1572- 1635) ve Nedim (ö. 1730) olduğu söylenebilir.

Sonraki dönemlerde ise Asafî mahlasını kullanan Mahmud Celaleddin Paşa (ö. 1903) da güzel rubailer söylemiştir.

Türk edebiyatında rubainin son dönem önemli temsilcileri arasında Yahya Kemal Beyatlı'nın (ö. 1958) özel bir yeri vardır. Onun bu konuda *Rubailer ve Hayyam Rubailerini Türkçe Söyleyiş* (1962) adlı bir eseri de bulunmaktadır. Günümüzde Hamza Tanyaş, Yılmaz Karakoyunlu ve diğer bazı şairlerimizin de Türkçe rubaileri vardır. Ümit ederiz ki, şairlerimiz gelecek yüzyıllarda da rubai türünü devam ettirirler.

Arap Edebiyatında Rubai:

Rubai Arap edebiyatında fazla kullanılmayan bir şiir türü olmakla birlikte çok güzel Arapça rubailer vardır. En önemli şairlerden biri, tasavvufi rubailer söyleyen İbn el-Fârıd'dır. Mevlana Celaleddin ve diğer bazı şairlerin divanlarında da Arapça rubailere rastlanmaktadır.

ÖMER HAYYAM'IN BATIDA YENİDEN DOĞUŞU VE RUBAİLERİN ÇEVİRİLERİNE BİR BAKIŞ

Ömer Hayyam rubailerinde varlığın sırları, dünya, insan, aşk, şarap ve ölüm temalarını büyük bir ustalıkla işlemiştir. Çeşitli kaynaklarda yüzlerce rubainin ona atfedilmesine rağmen, ilim adamlarının çalışmaları kesin olarak Ömer Hayyam'a ait olduğu tahmin edilen rubailerin sayısının 80 ila 180 civarında olduğunu göstermiştir.

Rubailerin günümüze kadar ulaşan en eski elyazması İngiltere'nin Oxford kentinde, Bodleian Kütüphanesi'nde 525 numara ile kayıtlıdır. 1460 yılında, yani Ömer Hayyam'ın vefatından üç buçuk asır sonra kaleme alınan bu elyazmasında 158 rubai bulunmaktadır.

Prof. Abbas İkbal, *Yâdgâr* adlı dergide yayınlanan bir makalesinde, Hicri 604 tarihli bir rubailer elyazmasının varlığından söz etmektedir. Bu elyazması 1950 yılında Londra'da Cambridge Üniversitesi'ne satılmıştır. Yazılış tarihinin doğru olduğu belirtilen elyazması 252 rubaiyi içermektedir. Bu elyazmasının, Gıyasuddin Muhammed b. Yusuf b. Ali tarafından Hayyam'ın ölümünden sadece yetmiş beş yıl sonra kaleme alınmış olması büyük bir önem arz etmektedir.

Ömer Hayyam'ın rubaileri konusunda Farsça ve diğer dillerde birçok araştırma ve inceleme kaleme alınmıştır. Hayyam'a ve onun düşüncelerine duyulan ilgi, bu rubailerin dünyanın pek çok diline çevrilmesine yol açmıştır.

İngiltere'de ve Amerika'da Ömer Hayyam

Ömer Hayyam'ın ölümünden 734 yıl sonra dünyanın başka bir köşesinde, İngiltere'de, onunla ortak duygu, düşünce ve ruhsal özelliklere sahip Edward Fitzgerald (1809-1883) adında bir şair ve düşünür ortaya çıkmıştır. Başlangıçta mütevazı bir hayat süren ve pek tanınmayan Fitzgerald, Ömer Hayyam'ın rubailerini Farsçadaki asılları gibi güzel ve akıcı bir dil ve üslupla İngilizceye aktarınca, hem Hayyam'ı dünyaya tanıtmış hem de bu rubailer sayesinde kendisi de dünyaca meşhur olmuştur. Aslında Fitzgerald kırk iki yaşına kadar Farsça bilmemektedir ve Hayyam'dan da haberdar değildir. Bu dili ancak kırk iki yaşında, doğubilimci E. B. Cowel'dan öğrenmiştir.

Fitzgerald'ın yaptığı bu serbest çeviriyi sade bir çeviri olarak algılamamak gerekir. Çünkü Farsça ve İngilizceyi iyi bilen ve şiirden anlayanlar bu iki büyük şairi birbirinden ayırt edemez ya da birini diğerine tercih edemezler. Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'ndeki yazma nüshayı kendisine gönderen ve onu Hayyam'la tanıştıran dostu E. B. Cowel'e yazdığı mektupta Fitzgerald, bu şiirlerde "saf bir altın madeni sesi" duyduğunu söylemektedir. Şiir eleştirmenleri, Fitzgerald'ın Hayyam çevirisinde de aynı sesin işitildiğini ileri sürmektedirler.

Fitzgerald, Bodleian yazmasındaki rubailerin bir bölümünü İngilizceye çevirmiş ve ilk defa yetmiş beş rubaiyi 1859 yılında İngiltere'de yayımlamıştır. Aynı zamanda rubailerin devamını tercüme etmeyi sürdürmüş ve eserin 1868 yılında yayımlanan ikinci baskısında 110 rubaiyi yayımlamıştır. Ancak sonraki baskılarda dokuz rubaiyi eserinden çıkarmıştır. 1872 yılında yapılan üçüncü baskı ile 1879 yılında yapılan dördüncü baskı 101 rubaiden oluşmaktadır. Ancak çeviri başarısına rağmen, Fitzgerald'ın kendi adını kullanmadığı kitabın birinci baskısı fazla satılmamış ve birkaç sene sonra sokaklardaki ucuz kitap tezgâhlarına düşmüştür. O kadar ki, 5 şilinge satılan kitabın fiyatı 1 peny'ye kadar düşmüştür. Yazar ve gazetecilerin şans eseri kitabı fark etmeleri ve hem Hayyam'ın felsefesinden hem de çevirmenin başarısından etkilenmeleri, Fitzgerald'ın çevirisinin akıbetini değiştirmiştir. Gazeteci ve eleştirmenlerin bu konulardaki yazıları neticesinde, Ömer Hayyam ancak dokuz yıl sonra (1868) Batı'da şöhret bulmuş ve büyük yankı uyandırmıştır.

Fitzgerald'ın ilk çevirisinin ulaştığı şöhretin bir kanıtı da, zamanında 1 peny'ye satılan bu kitabın 1929 yılında New York'ta düzenlenen bir müzayedede 8.000 dolara alıcı bulmuş olmasıdır. Rubailer daha sonra dünyanın yetmişi aşkın diline de çevrilmiştir. Ömer Hayyam'ın rubaileri, dünyada İncil ile Shakespeare ve Cervantes gibi yazarların eserlerinden sonra en çok basılıp satılan kitap olma özelliğine sahiptir. Bunun çarpıcı bir örneğini İngiltere'de görüyoruz; bir İngiliz yayıncı 1995 yılına kadar Hayyam'ın rubailerini 300 kez yayımlamıştır. İngiltere'de Hayyam'ın rubailerinin bulunmadığı ev sayısı çok azdır. I. ve II. Dünya Savaşlarında İngiliz askerlerinin çoğunun cephede Hayyam'ın rubailerini yanlarında taşımaları da bu ülkedeki Hayyam hayranlığının farklı bir göstergesidir.

Hayyam'ın özellikle İngiltere'de ulaştığı şöhret çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Bir grup edebiyatçı ve gazeteci tarafından 1892 yılında Londra'da "Omar Khayyam Club" (Ömer Hayyam Derneği) kurulmuştur. O sıralarda İran ve Afganistan'a görevli olarak giden şarkiyatçı Mr. William Simpson, Hayyam'ın Horasan eyaletinin Nişabur şehrindeki mezarından kırmızı gül tohumu alarak İngiltere'ye göndermiş ve bu tohumlar İngiltere'de Kew Garden'de yetiştirilerek 1893 yılında Fitzgerald'ın mezarına dikilmiştir. Bu güllerle ilgili olarak mezara şu cümleler yazılmıştır: "Kew Garden'de yetiştirilmiş olan ve tohumu William Simpson tarafından Ömer Hayyam'ın Nişabur'daki kabrinden getirilen bu kırmızı gül ağacı, Fitzgerald'ın birkaç dostunun eliyle Ömer Hayyam Derneği tarafından 7 Ekim 1893 tarihinde buraya dikildi."

Fitzgerald rubaileri nazmen çevirirken, Bodleian Kütüphanesi'nde bulunan ve Prof. E. B. Cowel tarafından hazırlanan elyazmasını esas almıştır. Daha sonra İngiliz şarkiyatçı Edward Heron Allen, Fitzgerald'ın hangi yerlerde metne sadık kaldığını ve hangi yerlerde sadece rubainin anlamını vermekle yetindiğini incelemek için 1898 yılında aynı eseri bir bütün olarak yeniden İngilizceye çevirmiştir.

İngiliz araştırmacı Arthur John Arberry de Ömer Hayyam'ın rubailerini İngilizceye çevirerek 1951 yılında yayınlamıştır. 1952 yılında rubaileri yeniden çevirerek Ömer Hayyam, Fitzgerald ve rubailerin elyazmaları üzerindeki incelemelerini *The Romance of The Ruba'iyat* adlı kitapta yayımlamıştır. Ömer Hayyam'ın rubaileri sonraki yıllarda başka araştırmacı ve çevirmenler tarafından defalarca İngilizceye çevrilmiştir.

İngiltere'de olduğu gibi Amerika'da da Ömer Hayyam'ın rubaileri yüzlerce defa basılmıştır.

Fransa, Danimarka ve Almanya'da Ömer Hayyam:

Fransızcada Hayyam üzerine yayımlanan ilk eserlerden biri, Fransa hükümetinin İran elçiliğinde görevli olan J. B. Nicolas'ın, 464 rubainin düzyazı çevirisini içeren ve 1867 yılında III. Napolyon'un iradesiyle hükümet matbaasında basılan kitabıdır. Fitzgerald'ın bu çeviri ile ilgili bazı görüşlerini bildirmesi üzerine Nicolas eserini yeniden ele almış ve 110 rubai olarak 1868 yılında tekrar yayımlamıştır.

Fernand Henry ise Fitzgerald'ın manzum rubailerini yine manzum olarak Fransızcaya çevirerek 1903 yılında Paris'te yayımlamıştır.*

Danimarkalı araştırmacı ve yazar Arthur Emanuel Christensen de Hayyam'ın rubailerini Dancaya tercüme ederek 1903 yılında Kopenhag'da yayımlamıştır. Christensen Hayyam'ın rubaileri ve felsefesi hakkında da yayınlar yapmıştır. Hayyam'ın rubaileriyle ilgili bir incelemesi, 1905 yılında Fransızca olarak Heidelberg'de yayımlanmıştır. Hayyam ve rubaileriyle ilgili bir başka eleştirel incelemesi de (*Critical Studies in the Rubâiyat of Umar-i Khayyam*) 1927 yılında Kopenhag'da İngilizce olarak yayımlanmıştır.

Ömer Hayyam'ın rubailerinin manzum Almanca çevirisi 1925 yılında R. Friedrich (1865-1935) tarafından Berlin'de yayımlanmıştır.

Rusya'da Ömer Hayyam:

Hayyam'ın rubaileri ilk olarak 1892 yılında V. L. Veliçko, daha sonra ise 1897 yılında Valentin Zhukovski (Jukovskiy) tarafından Rusçaya çevrilmiştir. Ünlü Rus şarkiyatçıları A. Y. Krimski'nin (1909), Y. E. Bertels'in (1928, 1935, 1960), B. Moroçni'nin (1948), B. A. Rozenfild'in (1957), E. Aliyev'in (1959), N. Osmanov'un (1959), A. L. Yuşkeviç'in (1960) ve I. Braginski'nin (1976) Hayyam araştırmaları da oldukça meşhurdur. Rusya'da son dönemlerde Ömer Hayyam'ın hayatı, düşüncesi ve eserleri konusunda pek çok araştırma yapılmış ve rubaileri defalarca Rusçaya çevrilmiştir.

* *Fernand Henry,* Les Rubaiyat d'Omar Kheyyam, le poete-Astronome de la Perse, *Paris, Libraire Orientale et Americaine, 1903.*

Arap Ülkelerinde Ömer Hayyam:

Başta Lübnan ve Mısır olmak üzere Arap ülkelerinde de Ömer Hayyam üzerine çeşitli araştırmalar yapılmış ve rubailerinin yüzü aşkın çevirisi yayımlanmıştır.

Asya'da Ömer Hayyam:

Çin, Japonya, Hindistan, Pakistan, Özbekistan, Azerbaycan ve diğer Asya ülkelerinde de Ömer Hayyam hakkında çeşitli çalışmalar yapılmış ve rubaileri çevrilmiştir.

Türkiye'de Ömer Hayyam:

Türkçede ilk defa 1880'li yıllarda Muallim Feyzi Efendi, Ömer Hayyam hakkında bir risale kaleme almış ve otuz-kırk civarında rubaiyi de bu risaleye ilave etmiştir. Kendisi Tebrizli olduğu halde İstanbul'a yerleşmiş, vefatına kadar da burada yaşamıştır. Feyzi Efendi'den bir süre sonra Dr. Abdullah Cevdet Bey, J.B. Nicolas'ın Fransızcaya çevirdiği rubaileri esas alarak ilavelerle birlikte Türkçeye çevirmiştir.

Ülkemizde Ömer Hayyam'a duyulan sevgi nedeniyle İstanbul'da bir cadde ve bir köprüye onun adı verilmiştir. Ayrıca Türkiye'de ve Özbekistan'da "Hayyam" hatırasına şarap üretilmiştir. Dileğimiz, İngiltere'de olduğu gibi ülkemizde de bir **"Ömer Hayyam Kulübü"** kurulması ve başka şehirlerde de caddelere onun adının verilmesidir. Ancak Hayyam'ın felsefesi iyice kavrandığında, onun şarabı da rubailerinin tadını verebilecektir. Kurulmasını arzuladığımız Ömer Hayyam Kulübü'nün bunu gerçekleştirebileceğine inanıyoruz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Ömer Hayyam'ın doğduğu yerde ya da dünyanın diğer ülkelerinde, onunla ilgili araştırma yapanlar genel olarak rubaileriyle ilgilenmişler, Hayyam'ın hayatı, düşüncesi ve eserlerine pek ilgi göstermeden onu kendi bakış açılarından değerlendirerek ele almışlardır. Biz ise bu çalışmada, çok ayrıntılı olmasa da Ömer Hayyam'ın kişiliğini ve düşüncesini genel yönleriyle tanıtmaya gayret ettik.

HAYYAM NEDEN SEKİZ YÜZYIL SONRA BATI'DA RAĞBET GÖRMEYE BAŞLADI?

Hayyam'ın modern kapitalist ve liberal ülkelerde saygın olmasının nedenleri:

Ömer Hayyam Batı ülkelerinde, Edward Fitzgerald'ın 1859 yılında yaptığı ve İngiliz edebiyatının eşsiz şaheserlerinden sayılan çevirinin ardından keşfedilmiş ve evrensel bir ün kazanmıştır. Bu çeviri dikkatle incelenecek olursa, Fitzgerald'ın Hayyam'ı kendi özel yaşantısıyla birlikte 19. yüzyıl Avrupası tarzında yeniden yarattığı, onu Batılıların anlayabileceği bir dilde çevirdiği görülür. Bu bakımdan Fitzgerald'ın yaptığı yalnızca bir çeviri başarısından ibaret değildir, ortaya çıkardığı eser onun Hayyam'la aynı ruha, zekâya ve düşünceye sahip olduğunu göstermektedir. Hayyam'ın rubailerinin Batı'da herkes tarafından benimsenmesi de bu sebeptendir. Bu üstün çeviriye rağmen Fitzgerald'ın bir mektupta dile getirdiği kaygı, çalışmasına gösterdiği titizliğin çok açık bir kanıtıdır: "Birçok rubaiyi hamur ettim. Bir rubai yaptım. Bu suretle Ömer Hayyam'ın en büyük meziyeti olan sadeliği biraz zayi etmiş olmaktan korkuyorum."*

Fitzgerald kendi döneminin dünya görüşü ve düşüncelerini Hayyam'ın rubailerinde yansıtmıştır. Böylece Fitzgerald'ın Hayyam'ı ortaya çıkmış ve 19.-20. yüzyıl Avrupasının tarzına bürünmüştür. I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra ekonomik bunalım dönemi geçiren ve kalkınmak için çaba sarf eden Batı toplumu onu benimsedi, çünkü kendi dünya görüşü ile birlikte ruhunun, zekâsının, şuurunun

* Ömer Hayyam, Rubailer, Dr. Abdullah Cevdet, Hüseyin Dâniş, Hüseyin Rifat, *(Yayına hazırlayan ve çeviren: Mehmet Kanar), Deniz Kitabevi, 2000, s. 39.*

rahatlığını onun rubailerinde buldu.

18. yüzyılda taş kömürünün sanayide kullanılmasıyla Batı'da modernleşme hareketleri başlamış ve bunun sonucunda kapitalizm, liberalizm gibi düşünceler önem kazanmıştır. Kapitalizmin ve liberalizmin belirlediği bu dönemin Avrupa'sında "insanın mutluluğu", yalnızca "bu dünyadaki kişisel rahatlık ve dünyevi zevkler"den ibarettir. Böylece geceleri gönlünce geçirmek için gündüzleri ağır işlerde çalışan bir insan tipi ortaya çıkmıştır. Bu insan, bir gün öleceğini bildiği için yaşamı fırsat saymaktadır. Böyle bir insanın zihni sorularla doludur ve bu tür soruları zihninden çıkarmak için de eline geçen fırsatları değerlendirmeye çalışmaktadır.

Böyle bir görüşe sahip bir insana göre mutluluk, "şarap, kadın, dans" ve diğer kişisel dünyevi istek ve arzulardan ibarettir. Bazı çağdaş bilginler de aynı düşünceyi taşımaktadır. Amansız bir yarışa ve rekabete dönüşen bu yaşantı tarzı Avrupa'yı, Nietzsche gibi bazı düşünürlerin sert uyarısına rağmen, ne yazık ki, I. ve II. Dünya Savaşlarının eşiğine getirmiştir. Her iki savaş da Avrupalının ruhunun derinliklerindeki barbarlığı, kıyımı ve yıkım güdüsünü tasavvur edilemeyecek ölçüde açığa çıkarmıştır. Kanımızca, resmen "dünya savaşı" olarak adlandırılmamış olsa da "III. Dünya Savaşı", dünyanın birçok köşesinde bölgesel olarak devam etmektedir.

Benimsenen kapitalizm ve diğer ...izmler, çalıştıran ve çalışan sınıfları birbirine potansiyel rakip olarak göstermektedir. Böylece Batı toplumu yine, "başkası bana zarar verebilir" düşüncesinin üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yüzden "başkası"nı her ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırmak gerekir. Yaşamın sonu ölüm olduğundan, insanın yapısında bulunan ruhsal ve fiziksel gücü bu rakibe karşı kullanmak temel bir değer olarak benimsenmiştir. Açıktır ki, böyle düşünen, hayatlarını bu temeller üzerinde inşa eden insanların mutlu olabilmeleri imkânsızdır. Modern kapitalist ahlak teorileri doğrultusunda yetişip gelişen bir insan, acaba gerçekten "şu birkaç günlük yaşamında" gönül rahatlığına kavuşabilir mi?

Bu açıdan bakıldığında, ölümün artık insanı yapacaklarından koruyan bir gerçek olmadığı anlaşılmaktadır. Ölüm, gelecekte gerçekleşecek olan kesin bir olaydır ve bugün ise onu unutmak gerekir. "Ölüm ve yaşam"ın anlam dolu diyalektiğini kavramaktan aciz olan kapitalist düşüncenin bu rekabetçi bakış açısının; servete sahip

olma arzusunu hiçe sayan, karıncayı bile incitmemekten söz eden Hayyam'ın bakış açısıyla uzlaşabilmesi mümkün müdür?

İnsanın hayatı adeta pamuk ipliğine bağlıdır ve yarını garantiye almak mümkün değildir. Her insanın hayatında yaptığı işlere bağlı olarak pek çok tehlike mevcuttur. Biz hayatın anlamının soyut ve teorik olmadığına ve herkesin kendi hayatının anlamını yaratması gerektiğine inanıyoruz. İnsan, ömrünün kısa oluşu, güçlükler karşısındaki mücadelesi ve bir an sonra ne durumda olacağını bilememesi nedeniyle, her anını değerlendirerek ve dünya insanlarına faydalı şekilde yaşayarak hayatın anlamını kavrayabileceğini anlamalıdır. Mutluluk elde etmek, ancak sevmek ve sevindirmekle mümkün olabilir.

İnsanların gerçek ihtiyacı "düşüncelerden uzaklaşmak" değil, "düşüncelerine başka boyut aramak"tır. Kapitalizmin gösterdiği yol yüzeysel zevk ya da sarhoşlukla son bulmaktadır. Ancak bu sarhoşluğun kaynağı ve niteliği, sözgelimi şaraptan kaynaklanan sarhoşluk, insanın "derin düşünmesine" imkân vermiyor, aksine belirli bir süre için düşüncelerden uzaklaşmasına neden oluyor. Peki, insan düşüncelerden uzaklaşmakla istediği gerçek huzuru elde edebilir mi? Huzursuzluğunu kendisinden bile gizlemeye çalışarak mutluluğa kavuşabilir mi?

Kimilerine göre insanı düşüncelerden uzaklaştıran "şarap" da kişisel kurtuluşun kaynaklarındandır. Halbuki düşüncelerden uzaklaşmak insanın kurtuluşunu sağlamaz ve bunalım anlarında insanın içinde var olan beta (kötülük yap) dalgasını harekete geçirir.

Hiçbir soru boşuna olmadığı gibi, hiçbir bilmece de cevapsız değildir. İnsanın alkolle sarhoş olduğu anlarda hiçbir şeye itiraz etmemesi veya gerektiğinden fazla saldırgan olması şaşılacak bir durum değildir.

Oysa Hayyam'ın önerdiği sarhoşluk çok farklıdır ve kaynağında şarapla birlikte insan sevgisi vardır. İnsanı sevindirmekle elde edilen bu sarhoşluk insan cisminin, zekâsının ve ruhunun huzursuzluktan kurtuluşunun da tek yolu ve güvencesidir. Batı'nın şarap kullanımından doğan sarhoşluğu ise belirli bir süre sonra çöküntüye yol açmakta ve ruhun yücelmesini sağlayamamaktadır. Bu nedenle rekabet ve

mücadeleye hazırlanmış Batılı insanın ruhsal sarhoşluğa erişebilmesi hiç de kolay görünmemektedir.

Bu konuda Mevlana da Ömer Hayyam'la aynı düşünceye sahiptir. Nitekim bir dörtlüğünde bu sarhoşluğu şöyle tarif etmektedir:

Bizim sarhoş olmamız için şaraba ihtiyacımız yok,
Meclisimizin şenliği için de çeng ve rebaba gerek yok,
Sâki, sevgili, çalgıcı ve şarap olmaksızın,
Coşmuş ve sarhoş olmuşuz, meyhane sarhoşları gibi.

Birkaç asırdan beri Batı'nın yaptığını doğru kabul eden ve kültürel etkinliklerini kendininkinden üstün gören Doğu insanında bir Batı hayranlığı oluştu. Bunun sonucunda Doğulu, kendi kültüründeki yardımseverliğe rağmen, davranış bakımından Batı'ya yönelmeye başladı.

İki kültür arasında sıkışan Doğulu, kendi karakteriyle uyuşmayan Batı düşüncesindeki eksiklikleri Doğu düşüncesiyle tamamlamaya çalıştı. Böylece hayatında olumlu ve olumsuz davranışlar karşı karşıya geldi.

Sonuç olarak değişik kültürlerden olan insanlar, faydalı buldukları diğer kültüre ait davranışları kendi kültürlerine adapte ederek uygulamalıdır. Ancak bunun için o kültürün temelindeki düşünceyi kavramaları zorunlu görünmektedir. Hayyam'ın eserleri ve düşüncesi böyle bir tutumun nasıl geliştirilebileceği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

ÖMER HAYYAM'IN ESERLERİ

Kendi döneminde dünyanın en büyük matematikçisi olarak bilinen Ömer Hayyam'ın cebir, geometri, fizik, müzik, metafizik ve felsefe alanlarında kaleme aldığı eserlerinin elyazmaları, dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bazı eserleri ise kaynaklarda adları geçmesine rağmen günümüze kadar ulaşmamıştır. Hayyam'ın günümüze kadar ulaşan eserlerini, bilimsel ve felsefi eserler olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirebiliriz.

Ömer Hayyam'ın matematik alanında çok önemli bulguları vardır. Cebir, paralel çizgiler teorisi ile orantı ve sayılar teorisinde kendisinden önceki matematikçileri geride bırakarak harf ve işaretlere dayalı teoriler geliştirmiştir.

Eski Yunan matematikçilerinin bilgilerini ele alan ilk bilimsel kitap, İskenderiye bölgesi matematikçilerinden Öklidis (Euklides) tarafından kaleme alınan *Kitab-ı Usul-i Hendese* adlı eserdir. Kısaca *Usul* adıyla da anılan bu eser, İslamiyet dönemi matematikçilerinin çalışmalarının esasını teşkil etmektedir. Ömer Hayyam da *Risale-i Cebr* adlı eserinde, Öklidis'in *Usul* adlı bu kitabı ile *Mu'tiyât* adındaki başka bir kitabından söz etmektedir. Bu kitapların her ikisinde de ikinci derece denklemlerin geometrik çözümlerine yer verilmiştir.

"Cebr ve Mukabele" adında eser yazan ilk kişinin, Muhammed b. Musa el-Harzemî olduğu bilinmektedir. Dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşayan Harzemî, algoritmanın kurucusu olup kaleme aldığı kitabın orijinal elyazması Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Onun matematikteki şöhreti 16. yüzyılda

Avrupa'yı etkisi altına almıştır. Harzemî'nin adı Avrupa'da çeşitli şekillerde telaffuz edilmektedir. Latincede "Alkhorismi" şeklinde telaffuz edilmektedir ve bulduğu metod da algoritma (algorizme) şeklinde kendi adıyla literatüre geçmiştir.

Müslüman bilginlerin eserlerinde birinci ve ikinci derece denklemler için yapılan ilk sınıflandırma, Harzemî'nin *Cebr ve Mukabele* adlı eserinde yer almaktadır.

Hayyam ise Harzemî'yi aşarak birinci, ikinci ve üçüncü derece denklemleri sınıflandıran ilk kişi olmuştur. Üçüncü derece denklemlerle çözülen bazı problemler, Yunanlı matematikçilerin eserlerinde de göze çarpmaktadır. Bu yüzden bazı kişiler, üçüncü derece denklemlerinin Yunanlı bilginler tarafından çözüldüğünü sanmaktadır. Ancak Ömer Hayyam'ın *Cebr ve Mukabele** adlı eserini ilk kez 1851 yılında Fransızca çevirisiyle birlikte yayımlayan Franz Woepcke, eserin Giriş kısmında bu varsayımın doğru olmadığını ifade etmekte ve "Yunanlıların eserlerinde cebir ile ilgili herhangi bir ize rastlanmadığından, onların üçüncü derece denklemleri çözdüğü söylenemez," demektedir.

Üçüncü derece denklemlerin ilk kez Müslüman matematikçilerin eserlerinde ve özellikle Ömer Hayyam'ın *Cebr* adlı kitabında düzenli bir şekilde yazıldığı görülmektedir. Cebir bilimini geometride ilk kullanan ve cebir ile geometri arasında bağlantı kuranlar da Müslüman matematikçiler olmuştur.

$(a+b)^n$ ifadesindeki $(^n)$ tam sayı olduğu zaman açınımının katsayılarını ilk defa Ömer Hayyam tablo halinde vermiştir. Ondan altı yüzyıl sonra yaşayan Newton ve Pascal'a atfedilen binom formülünü de Hayyam bulmuştur.

Hayyam ayrıca geometride Öklid postulaları üzerine çalışmalar yapmış ve İtalyan Giovanni Girolamo Saccheri'den altı yüz yıl önce Öklid dışı (Riemann ve Lobatschewsky) geometrilerin ilk işaretlerini vermiştir.

Ömer Hayyam'ın gümüş ve altın gibi değerli madenlerin alaşımlarının saflığının ölçülmesi ve yakut, zümrüt gibi değerli taşların saflığının belirlenmesi konusunda da çalışmaları bulunmaktadır. Bu konuda Hayyam'ın da Archimedes kanununa dayalı su terazisi hesap ve tasarım çalışmaları vardır. Ayrıca hava ve iklim değişmeleri ile ilgili olarak meteoroloji konusunda da çalışma ve uygulamalar yaptığı bilinmektedir.

** F. Woepcke,* L'Algebre D'Omar Alkhayyami, *Publiee, Traduit et Accompagnee D'Extraits de Manuscripts Inedit, Paris, MDCCCLI. (Fuat Sezgin bu eseri yeniden yayınlamıştır. Bkz.* Er-Riyâzâtu'l-İslâmiyye ve'l-Feleku'l-İslâmî, *Frankfurt, 1998, c. 45, s. 1-207.)*

FEN BİLİMİ İLE İLGİLİ ESERLERİ

Risâletun fi'l-berâhîni 'alâ mesâili'l-cebri ve'l-mukabeleti (Cebir ve mukabele problemlerinin çözümleri hakkında kitap):
Hayyam'ın matematik alanında yazdığı en ayrıntılı ve en önemli eseridir. George Sarton'un ifadesine göre bu eser, "bilimsel bir düşünce sistemini tanıtmakta olup muhtemelen Ortaçağ eserlerinin en seçkinidir." Bu eserin 1080 yılı civarında, Hayyam 34-35 yaşlarında iken yazıldığı tahmin edilmektedir.

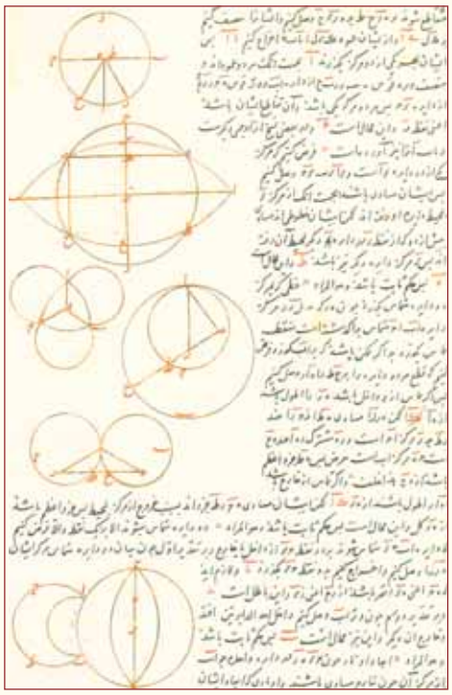

Eserin giriş kısmında kendi dönemindeki bilimden ve bilginlerden şikâyet eden Hayyam, bu çalışmayı Kadılar Kadısı İmam Seyyid Ebû Tahir'e ithaf etmiştir.

Eser şu bölümlerden oluşmaktadır:

a) Giriş
b) Doğrusal denklemler ile ikinci derece denklemler
c) Üçüncü derece denklemler
d) Kesirli denklemler
e) Ebu'l-Cûd'un çalışmalarının eleştirisi üzerine ek.

Bu eserin en önemli bölümü, üçüncü derece denklemlerin çözümü ile ilgili bölümdür. İslamiyet dönemi matematikçilerinin çözemediği üçüncü derece denklemleri çözmeyi başaran Hayyam, eserinde bu tür denklemleri on beşe kadar çıkarmaktadır.

Ömer Hayyam yalnızca pozitif katsayılı denklemlerle ilgilenmiş ve onların da pozitif köklerini aramıştır. Bunun bir nedeni de Hayyam'ın, küp denklemleri incelerken koni kesiklerini de (çember, elips, parabol ve hiperbol) içeren geometrik yöntemler kullanmış olmasıdır. Onun incelediği denklemlerin hepsi modern işaretlerle,

$x^3 + ax^2 + bx + c = 0$

şeklinde yazılır. Fakat buradaki a, b, c sayılarının bazılarının sıfır ve negatif olduğu durumlarda, sıfır ve negatif sayılardan kaçınmak için bazı terimler yazılmıyor, bazı terimler ise sağ tarafa geçiriliyordu. Bu sayede incelenen denklem sayısı yirmiye kadar çıkarılmıştı. Örneğin sadece c negatif olduğunda (1) denklemi;

$x^3 + ax^2 + bx = c$

şeklinde; b ve c negatif olduklarında ise katsayıların pozitiflik şartının sağlanması ve düşünülmüş geometrik yöntemlerin uygulanabilmesi için,

$x^3 + ax^2 = bx + c$

şeklinde yazılmıştır.

Fransızca çevirisiyle birlikte L'*algebre d'Omar Alkhayyami* adıyla 1851 yılında Paris'te yayımlanan bu eser, 1931 yılında da *The Algebra of Omar Khayyam* adıyla İngilizceye çevrilmiştir.

Bu eserin bazı elyazmaları Fransa'da Paris Milli Kütüphanesi, Amerika'da Columbia Üniversitesi Kütüphanesi, Hollanda'da Leiden Kütüphanesi ve İtalya'da Vatikan Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Bu eserde yer alan bazı şekiller şöyledir:

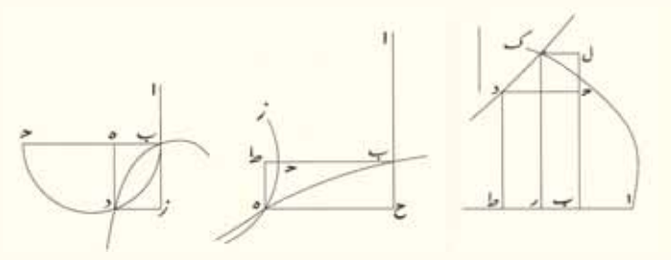

Risâletun fî kısmeti rub'i'd-dâireti (Dairenin dörtte birinin bölünmesi ile ilgili kitap):

Dairenin dörtte birinin bölünmesi konusunda Arapça olarak kaleme aldığı bu risalesinde Hayyam, cebir risalesinden önce yazdığı bir problemin çözümünü anlatmaktadır.

Hayyam burada, $x^3=a$ denkleminin çözümünü anlatırken, en eski nomogram türüne değinmekte ve gerçekte nomografi yolunda ilk adımları atmaktadır.

Bu eserden anlaşıldığına göre, Müslümanlar arasında yaygın olan 21 denklemin sadece 11 tanesi Hayyam'dan önceki matematikçiler tarafından biliniyordu, diğer 10 denklemi ise Hayyam çözmüştür.

Hayyam bu eserde, eğer fırsat bulursa, denklemlerin türleri ve çözümleri hakkında bir kitap yazacağını belirtmektedir. Hayyam'ın sözünü ettiği eser muhtemelen onun *Cebr ve Mukabele* adlı meşhur eseridir.

Golamhoseyn Musahib bu eseri, Farsça çevirisini yaparak ve Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan yazmanın fotoğraflarını da ilave ederek, 1960 yılında Tahran'da *Risale der Tahlil-i yek Mes'ele* adıyla yayımlamıştır.

Bu risalenin İngilizce çevirisi ise A. R. Amir Moes tarafından yapılmış ve 1961 yılında "A Paper of Omar Khayyam" adıyla *Scripta Mathematica* dergisinin 26. dönem, 4. sayısında yayımlanmıştır.

Bu eserde bulunan bazı şekiller şöyledir:

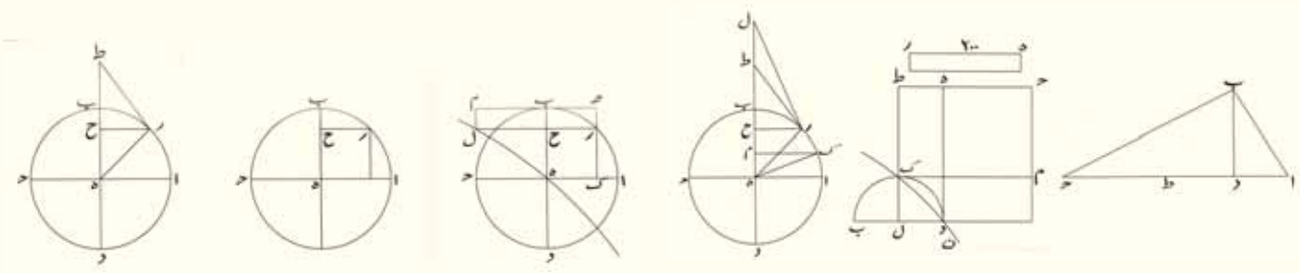

Celâlî Takvimi:

Ömer Hayyam'ın astronomi alanındaki yoğun çalışmaları, başvezir Nizamülmülk'ün tavsiyesi üzerine, Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından 1074 yılında saltanatın başkenti Isfahan'a davet edilmesiyle başlamıştır. Sarayda müneccimbaşı makamına atanan Hayyam, diğer davetli gökbilimcilerle birlikte kısa sürede Isfahan gözlemevini kurmuş ve 1079 senesinde "Celâlî" veya "Melikşah Takvimi" olarak bilinen takvimi hazırlamıştır. Bu takvime göre güneş yılının uzunluğu 365 gün olarak kabul edilmiş olup buna göre 7 defa 4. yıl 366 gün ve sonraki 5. yıl 8. uzun yıl olarak alınırdı. Böylece 33 yıldan 8 tanesi visokos (uzun) yıl olurdu. Bu takvim 1582 yılında hazırlanan ve günümüzde birçok ülke tarafından kullanılan Gregoryen takviminden daha doğrudur. Çünkü Gregoryen takviminde hata yaklaşık 3300 yılda bir gündür. Hayyam'ın takviminde ise bir günlük hata yaklaşık 4500 yılda oluşmaktadır. Gerçek yıl 365,2422199 gündür. Celâlî takviminde bir yıl, 365,24219858 gün olup gerçek yıldan 1,84 saniye daha kısa; Gregoryen takviminde ise bir yıl, 365,2425 gün olup gerçek yıldan 24,21 saniye daha uzundur. Ömer Hayyam başkanlığında hazırlanan ve günümüzde İran ve bazı ülkelerde kullanılan Şemsî (Güneş) takviminde yılın başlangıcı olarak baharın ilk günü (21 Mart) kabul edilmiştir.

Bunun dışında Isfahan gözlemevinde *Zic-i Melikşah* adını taşıyan ve 100 sabit yıldızın 1079 yılına indirgenmiş konumlarını belirleyen koordinatları içeren "Melikşah astronomi tablosu" hazırlanmıştı. Bu tablo Rönesans döneminde Latinceye çevrilmiş ve diğer eski çalışmaların yanı sıra Batıdaki astronomi çalışmaları için önayak olmuştur.

Ömer Hayyam'ın Isfahan gözlemevinde yaptığı astronomi çalışmaları, 13. yüzyılın ortalarında Nasireddin et-Tusi'nin Marağa'daki ve Timur'un torunlarından Uluğ Bey'in 15. yüzyılın ilk yarısında Semerkant'taki gözlemevinin kurulmasında örnek alınmış, bu gözlemevlerinde Hayyam'ın *Zic*'inin benzerleri olan *Zic-i İlhani* ve *Zic-i Sultani* isimli yıldız katalogları oluşturulmuştur.

Isfahan gözlemevindeki çalışmalar, Hasan Sabbah'ın adamlarının Nizamülmülk'e yönelik suikast girişimleri ve Melikşah'ın ölümü ile 1092 yılında son bulmuştur.

Risâletun fî şerhi mâ eşkele min musâderâti kitâbi Oklidis (Öklidis'in eserindeki güç problemlerin açıklamaları hakkında kitap): Arapça olarak kaleme alınan ve en az *Cebr ve Mukabele* kitabı kadar önemli olan bu risalede Hayyam, Öklidis'in kitabında bulunan güç problemleri açıklamaktadır. Bir mukaddime ve üç makaleden oluşan bu risalede eski Yunan ve son dönem İslam çalışmalarının eksiklik ve yanlışlıklarından söz edilmektedir.

Hayyam bu risalesinde iki doğru çizginin, başka bir doğru çizgide iki dik açı ile kesişmesi durumunda, bunların birbirlerinden uzaklaşmasının mümkün olmadığını savunmaktadır.

Bu eserin, Öklidis'in paralellik postulatının doğruluğunu ciddi biçimde sorgulayan ilk risale olması açısından büyük önem taşımakta olduğu ve bu konuda yüzyıllar boyu sürecek olan araştırmalar için temel oluşturduğu söylenebilir. Ömer Hayyam'ın başlatmış olduğu bu büyük proje, bilim tarihinin en büyük projelerinden biridir ve birçok araştırmacının hayatı bu projenin ispat edilmesi yolunda son bulmuştur. Bu proje yalnızca 19. yüzyılda Rus Lobatschewsky ve Macar Bolyai tarafından Öklitdışı geometrilerin keşfi ile son bulmuştur. Ömer Hayyam'ın bu muhteşem projesinin sonunda bulunan "Yeni Geometri", aynı zamanda Einstein'in genel relativite teorisinin temelini oluşturan önemli unsurlardan biridir.

Bu eserin bir elyazması Hollanda Leiden Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Celâl-i Humâyî, bu eseri Farsçaya çevirerek *Hayyâmînâme* adlı kitabın içinde 1968 yılında Tahran'da yayımlamıştır.

Bu eserde bulunan bazı şekiller şöyledir:

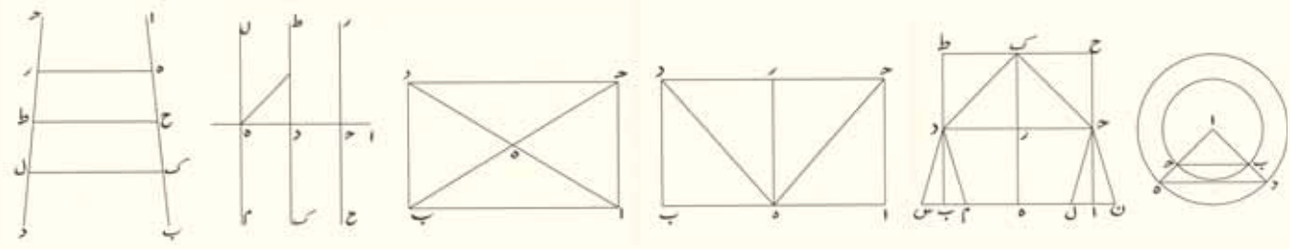

Risâletun fi'l-ihtiyâli li ma'rifeti mikdâreyi'z-zehebi ve'l-fıddati fî cismin murekkebin minhumâ
(Altın ve gümüşten oluşan bir cismin, oluştuğu bu maddelerin miktarını belirleme ilkeleri hakkında kitap):

Arapça olarak kaleme alınan bu eser, *Mizânu'l-Hikmeti* adıyla da anılmaktadır. Bu risalenin tamamının Hayyam'a ait olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.

Bu eserde, Archimides'in, "Katı bir cismin kendisinden daha düşük yoğunlukta bir sıvıya daldırıldığında, katı cismin ağırlığının, yerini aldığı sıvının ağırlığı kadar azalacağını belirten" ilkesi açıklanmaktadır.

Bu eseri inceleyen Wiedemann, Hayyam'ın yöntemini Ebu Mansûr-i Neyrîzî ve Platon'un yöntemleriyle karşılaştırırken, Hayyam'ın yönteminin daha güç olduğunu belirtmektedir. Bu eserden, o dönemin Müslüman fizikçilerinin bir ya da iki maddeden oluşan cisimlerin oransal yoğunluklarını ölçebildikleri anlaşılmaktadır.

Eserin elyazması, Almanya'daki Gotha Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

el-Kavlu 'alâ ecnâsi'l-lezî bi'l-erba'a
("Dörtlü Dizi" [Tetrachord] Hakkında Söz):

Müzik konusunda Arapça olarak yazılan bu risalede, frekanslar ve dört noktadan oluşan yarım oktavlık akor hakkında bilgi verilmektedir. Müzikteki 4/3 fasılasının çeşitli bölümlere ayrılması konusu anlatılmaktadır. Titremekte olan saz telinin bir ucundan, boyunun 1/4 oranında bir mesafedeki noktaya parmağımızı bastırıp telin boyunu başlangıçtaki boyundan 3/4 oranında azaltırsak, telin yeni konumundaki titreyişinin frekansı, önceki frekansın 4/3'ü olacaktır. Bu durumda bu iki notanın musiki fasılasının 4/3 olduğu söylenir. Bu fasıla, eski İran ve Yunan musikilerinde kullanılmaktaydı. İslamiyet dönemi musiki âlimleri de onun teorik yönünü geniş bir şekilde araştırmışlardır. Farabi ve İbn Sina da Ömer Hayyam gibi 4/3 fasılasına, "el-lezî bi'l-erba'a" adını vermişlerdir. Günümüzde buna "dörtlü dizi" (tetrachord)

denilmektedir. Ömer Hayyam bu eserde, 4/3'ün çeşitli bölümlerini, fasıla düzenini dikkate almaksızın üç ayrı fasılaya ayırmış ve böylece 21 çeşit "tetrachord" (dörtlü dizi) elde etmiştir. Hayyam bu dizilerden ikisinin kendi buluşu olduğunu, çünkü kendisinden önceki eserlerde onlara rastlamadığını belirtmektedir.

Bu eserin elyazması, Manisa Genel Kütüphanesi'nde 1705 numara ile kayıtlı bir mecmuanın içinde 97-99 varakları arasında bulunmaktadır. Celal Homâyî bu elyazmasını 1968 yılında *Hayyâmînâme* adlı eserinde yayımlamıştır. Takî-yi Bîneş ise bu risalenin metnini Farsça serbest çevirisi ve kısa bir şerhle birlikte 1994 yılında, "Hayyâm'ın Musikî Risâlesi" adlı bir makale şeklinde Kirman Azad-ı İslamî Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin *Neşriyye-i İlmî-yi Pejûheşî* dergisinin ilk sayısında yayımlamıştır.

METAFİZİK VE FELSEFE İLE İLGİLİ ESERLERİ

Ömer Hayyam'dan biri Farsça ve dördü Arapça olmak üzere beş felsefi eser günümüze kadar ulaşmıştır. Hayyam felsefi eserlerinde iki önemli noktaya değinmektedir. Birincisi, bu eserleri ya bir soruya cevap olarak ya da birisinin isteği üzerine kaleme almıştır. Başka bir ifadeyle Hayyam felsefi eserlerini, matematik ile ilgili eserlerinde olduğu gibi zevkle ve isteyerek değil, aksine zorunlu olarak yazmıştır. Bu nedenle Hayyam'ın matematikçilik yönünün felsefecilik yönünden üstün olduğu söylenebilir. İkincisi ise, Farsça dışındaki eserlerinde işlenen konular, genel olarak kelâm biliminde işlenen konulardan oluşmaktadır. Matematik dışındaki eserlerinde genel olarak yeni bir bulgu yer almamaktadır.

Hayyam felsefe ile ilgili eserlerini kaleme alırken bazı din adamlarının kendisine sorduğu sorulara bakılırsa, o dönemin din adamlarının sadece din bilimleriyle değil felsefe ve diğer pozitif bilimlerle de ilgilendikleri ve bu bilimleri öğrendikleri görülmektedir.

Ömer Hayyam, felsefede İbn Sinâ ekolüne bağlıydı. Ayrıca Kur'ân tefsiri ve hadis gibi dini bilimler ile Arap dili konusunda da bilgi sahibiydi. Ancak bu konularda ayrıntılı kitaplar yazmamıştır. Metafizik ve felsefe konusunda ise çeşitli eserleri vardır. Bunların belli başlıları şunlardır:

Tercume-i Hutbetu'l-Ğarrâ-yi İbn Sinâ (İbn Sina'nın Hutbetu'l-Garra adlı eserinin çevirisi):

Hayyam, Isfahan'da bulunduğu sırada bazı dostlarının isteği üzerine İbn Sinâ'nın *Hutbetu'l-Garrâ* adlı eserini Farsçaya çevirmiştir. İbn Sinâ'nın bu eseri, "Tanrı'nın tek oluşu ve yaratılış" konularını ele almaktadır. Hayyam bu eseri sadece çevirmekle yetinmemiş, gerekli gördüğü yerlerde çeşitli açıklamalar yapmıştır. Hem İbn Sinâ'nın kısa hutbesi hem de Hayyam'ın açıklamaları, eski bilgilerden oluşmaktadır. Örneğin: "Her şeyin başlangıcı, Tanrı'dan kaynaklanmaktadır, hepsi O'na dönecektir. Tanrı, bütün yönleriyle tektir. 'Tekten sadece tek ortaya çıkar' kuralı gereğince bütün varlıklar bir defada değil, bir düzen içinde yaratılmıştır. Yaratılış sonsuz ilahi güzellikten kaynaklanmaktadır. Bu yüzden bütün yaratıklar düzen, güzellik ve kusursuzluk bakımından en iyi niteliktedirler."

Risâletun fi'l-kevni ve't-teklîfi (Yaratılış ve insanın kulluk görevleri hakkında kitap):

Hayyam, 1080 yılında Arapça olarak kaleme aldığı bu risalede, Fars bölgelerinden birisinin kadısı ve aynı zamanda İbn Sinâ'nın öğrencisi olan İmam Ebû Nasr Muhammed bin Abdurrahîm Nesevî'nin* sorularına cevaplar vermektedir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre Hayyam bu tarihlerde Şiraz'da Fars Kadılar Kadısı Ebû Tâhir'in yanında bulunuyordu.

Ebû Nasr Muhammed bin Abdurrahîm Nesevî, Hayyam'a bir mektup göndererek varlık dünyasının, özellikle de insanın yaratılışının sebebini ve kulluk görevlerini sormaktadır. Hayyam bu sorulara cevap verirken son derece saygılı bir üslup kullanmakta ve risalenin sonunda, eksiklik ve yanlışlıklarının göz ardı edilmesini Ebû Nasr'dan rica etmektedir.

Bu eserin bir elyazması Topkapı Sarayı Müzesi Revan Köşkü Bölümü'nde 2042 numara ile kayıtlı bir mecmuanın içindedir. Muhyiddin Sabrî, bu eserin metnini hazırlayarak Mısır'da yayımlamıştır.

** İbn Sinâ ile Ebû Reyhân-ı Birûnî'nin çağdaşı olup felsefe, astronomi, geometri, tıp ve eczacılıkla ilgilenmiş ve bu alanda eserler yazmıştır.*

Zaruretu't-Tezâddi fi'l-'âlemi ve'l-cebri ve'l-bekâ'i (Dünya, zorunlu kadercilik ve ebedilikteki zıtlıkların mecburî oluşu):

Risâletun fi'l-kevni ve't-teklîfi'nin devamı niteliğinde olan bu eser, Ebû Nasr Muhammed bin Abdurrahîm Nesevî'ye hitaben Arapça olarak kaleme alınmıştır. Ebû Nasr, Hayyam'ın önceki eserinde kendisine verdiği cevaplar doğrultusunda üç felsefî meseleyi ortaya atarak bu konudaki görüşlerini sormaktadır. Hayyam zaman zaman eski bilgilere dayanarak, zaman zaman da kendi görüşlerini katarak bu meselelere açıklık getirmektedir.

Risâletun fi'l-vucûd (Varlık hakkında kitap):

Eserin sonundaki sözlerden anlaşıldığına göre bu eser de *Risâletun fi'l-kevni ve't-teklîfi*'nin devamı olup Kadı Ebû Nasr Muhammed bin Abdurrahîm Nesevî'ye hitaben yazılmıştır. Hayyam bu eserde, varlık ve vâcibu'l-vücûd (olması zorunlu olan) Tanrı'nın özellikleri konusunda, kendisinden önceki filozoflardan daha ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Bu eserin bir elyazması, Britanya Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Risâletu'z-ziyâi'l-'akl'i fi'l-'ilmi'l-kullî (Küllî ilimlerde aklın nurları):

Varlık ve Tanrı'nın özelliklerinden söz eden bu eser, *Risâletun fi'l-vucûd*'un devamı gibi görünmektedir. Hayyam bu konuları, önceki filozoflardan daha ayrıntılı bir şekilde anlatmakta ve yer yer İbn Sinâ'nın görüşlerine yer vermektedir.

Elyazması Kahire Kütüphanesi'nde bir mecmuanın içinde bulunan bu eseri, ilk olarak Muhyiddin Sabrî, *Câmi'u'l-Bedâyi'* adlı kitabın içinde, 1917'de Mısır'da yayımlamıştır.

Risâle der 'ilm-i külliyât-i vucûd (Varlıkla ilgili bilimler hakkında kitap):

Hayyam'ın felsefi konularda Farsça olarak kaleme aldığı tek eserdir. Hayyam bu eseri, İsmaililer tarafından öldürülünceye kadar Sultan Sencer'in vezirliğini yapan Ebu'l-Feth Muzaffer bin Nizamülmülk'ün isteği üzerine kaleme almıştır. Üç bölümden oluşan bu eserde varlık ve etkin akıldan söz edilmektedir. Hayyam'ın etkin akıl ve varlık konusundaki görüşlerinin, Farabi ve İbn Sinâ'dan çok İhvanu's-Safâ'nın görüşlerine yakın olduğu görülmektedir.

Tahran, Kahire, Paris ve Londra'da elyazmaları bulunan bu eserin bir bölümünü Danimarkalı şarkiyatçı Arthur Christensen, *Ravzatu'l-Kulub* adında bir mecmuanın içinde yayımlamıştır.

Risâletu cevâben li-selâsi mesâilin (Üç mesele için cevaplar kitabı):

Bu eser, Abdulcebbâr Moşkevî'nin evrendeki zorunlu çelişkilerin çözümü konusunda Hayyam'a sorduğu üç felsefi soruya cevap olarak kaleme alınmıştır. Hayyam bu eserde, Şiraz'da Ebû Tahir'in yanındaki ikametinden söz etmekte ve hasta olduğundan dolayı sorulara ayrıntılı cevap veremediği için özür dilemektedir.

Bu eserin elyazması, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü Bölümü'nde 2042 numara ile kayıtlı bir mecmuanın içindedir. Müctebâ Minovî, bu eseri 1957 yılında *Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*'nde (Yıl: 4, Sayı: 2) "Türkiye Hazinelerinden" başlığı altında yayımlamıştır.

Eser ayrıca, *Câmi'u'l-Bedâyi'* adıyla Muhyiddin Sabrî tarafından Mısır'da da yayımlanmıştır.

Risâle der keşf-i hakikat-i Novrûz
(Nevruz günü hakkında kitap):

Farsça olarak kaleme alınan bu eserde dünyanın güneşin etrafındaki dönüşünün 365 gün 6 saatte tamamlandığı; yılın tamamlandığı bu günü, yaklaşık 2500 yıl önce Kral Cemşid'in tespit ettiği ve ona Novruz adını vererek kutlamalar yaptığı; ilk İran kralı Keyumers'in tahta geçince insanların zamanı anlayabilmeleri için yılın ay ve günlerine isim konulmasını istediği ve böylece yılın başlangıcından itibaren meleklerin sayısına göre 12 aya bölünerek adlandırıldığı ve günlere isim verildiği, astronomiden faydalanılarak anlatılmaktadır. Eserde ayrıca Novruz'un Fars padişahları arasında neden yüceltildiği konusu kısaca anlatılmakta, padişahların gelenek ve göreneklerinden söz edilmekte ve eski İran padişahlarından bazılarının hayat hikâyeleri anlatılmaktadır.

Akıcı bir dille kaleme alınan bu eser, 1937 yılında M. Minovî tarafından Tahran'da yayımlanmıştır. Eserin elyazmaları Britanya ve Berlin Kütüphaneleri ile Türkiye'de Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi ve Hamidiye Bölümleri'nde bulunmaktadır.

Ömer Hayyam'ın kaynaklarda adı anılan ancak günümüze kadar ulaşmayan başka eserleri de olduğu söylenmektedir.

MİNYATÜR SANATI VE ÖMER HAYYAM MİNYATÜRLERİ

Batının adlandırdığı minyatür, Doğunun geleneksel sanatıdır ve bu tarzda perspektif ve hacimlendirme kaygısı yoktur. Figürler üst üste gelerek espas oluştururlar.

Kâğıdın ve kitabın Doğu'da icat edilmiş olması nedeniyle minyatür sanatı da önce Doğu'da ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte İslam ülkelerinde minyatürün özellikle Ortaçağ'da az gelişmesinin nedeni, İslamiyet'te bu tür resmin yasaklanmış olmasıdır.

Ömer Hayyam'ın rubaileri derinliği ve çok boyutlu oluşu nedeniyle minyatür sanatı için son derece uygun olmasına rağmen, muhtemelen şiirlerinde şaraba övgüler düzmesi nedeniyle, minyatür ustaları tarafından rağbet görmemiştir. Firdevsi, Nizami, Sadi, Mevlana Celaleddin ve Fuzuli için minyatür yapan sanatçılar, yaklaşık sekiz yüzyıl Hayyam'ın rubailerine minyatür ve tezhip yapmaktan çekinmişlerdir. Oysa Ömer Hayyam, kronolojik olarak Firdevsi'den sonra gelmektedir ve içine her iki cihanı gizemli bir şekilde sığdırabildiği rubaileri minyatürlere konu olmaya çok elverişlidir.

Ancak 20. yüzyılda ona yönelik sınırlama sona ermiş ve Hüseyin Behzâd ile diğer bazı sanatçılar rubailere uygun güzel minyatürler çizmiş, tezhipler yapmışlardır. Hayyam'ın rubailerinin konu ve içerik bakımından diğer şairlerin rubailerinden farklı oluşu yapılan minyatürlerin niteliğini de belirlemiştir. Bu minyatürler çok gizemli bir derinliğe sahip olmalarıyla dikkati çekmektedirler. Diğer minyatürlerde konular daraltılarak belli bir alana sığdırılmaya çalışılmaktadır. Oysa Hayyam için

yapılan minyatürler bir konuyla sınırlı olmayıp oldukça geniştir. Bunlara dikkatlice bakıldığında, derinliklerin içinde pek çok şeyin gizli olduğu görülür. Minyatürlere her bakış, insanda yeniden hayranlık uyandırmakta ve yeni bir keşif yaratmaktadır. Bu tür minyatürler genellikle Ömer Hayyam gibi şairler için yapılmıştır ve kitapta yer verdiğimiz minyatürler de genellikle onun için çizilmiştir. Minyatürlerde yer alan çiçek ve kuş motifleri fırça ile değil, nokta usulüyle çizilmektedir. Rubaileri bu çok renkli minyatürlerle süslememizin amacı, insanların görsel ve düşünsel duyularını birlikte harekete geçirip haz almalarını sağlamaktır. Böylelikle bu rubailerin ve kuşkusuz Ömer Hayyam'ın dünyasına, sanatın başka bir disiplini aracılığıyla biraz daha yaklaşabilmek mümkün olacaktır.

RUBAİLER

Biz de çocuktuk, bir şeyler öğrendik;

Bildiklerimizle övündük, eğlendik.

Şu oldu, bu oldu da ne oldu sonra?

Bulut gibi geldik, yel gibi gittik.

G. Rıza İsmailzade

İçinde şaşkın kaldığımız şu çarkıfelek,

Biliriz ki hayal fanusu ondan bir örnek.

Güneşi ışık bil, âlemi de fanus,

İçinde dönmekteyiz şekil şekil, benek benek.

Sâkînin gayretiyle birazcık canım kaldı.

Halkla sohbetten geriye vefasızlık kaldı.

Dünkü bâdeden ancak bir kadeh kaldı.

Bilmem ki ömrümden geri daha ne kaldı?

Yerin altına girmeden şarap iç yine sen,

Uzun süre ayrı kalacaksın dosttan, eşten…

Benden duyuver bu sırrı, sakın söyleme kimseye:

Bir kere solunca lâle açmaz yeniden!

Ezel sırlarını ne sen bilirsin, ne ben.

Bu muammayı ne sen çözebilirsin, ne ben.

Perdenin önünde benimle senin dedikodularımız vardır;

Perde kalkınca ne sen kalırsın, ne ben!

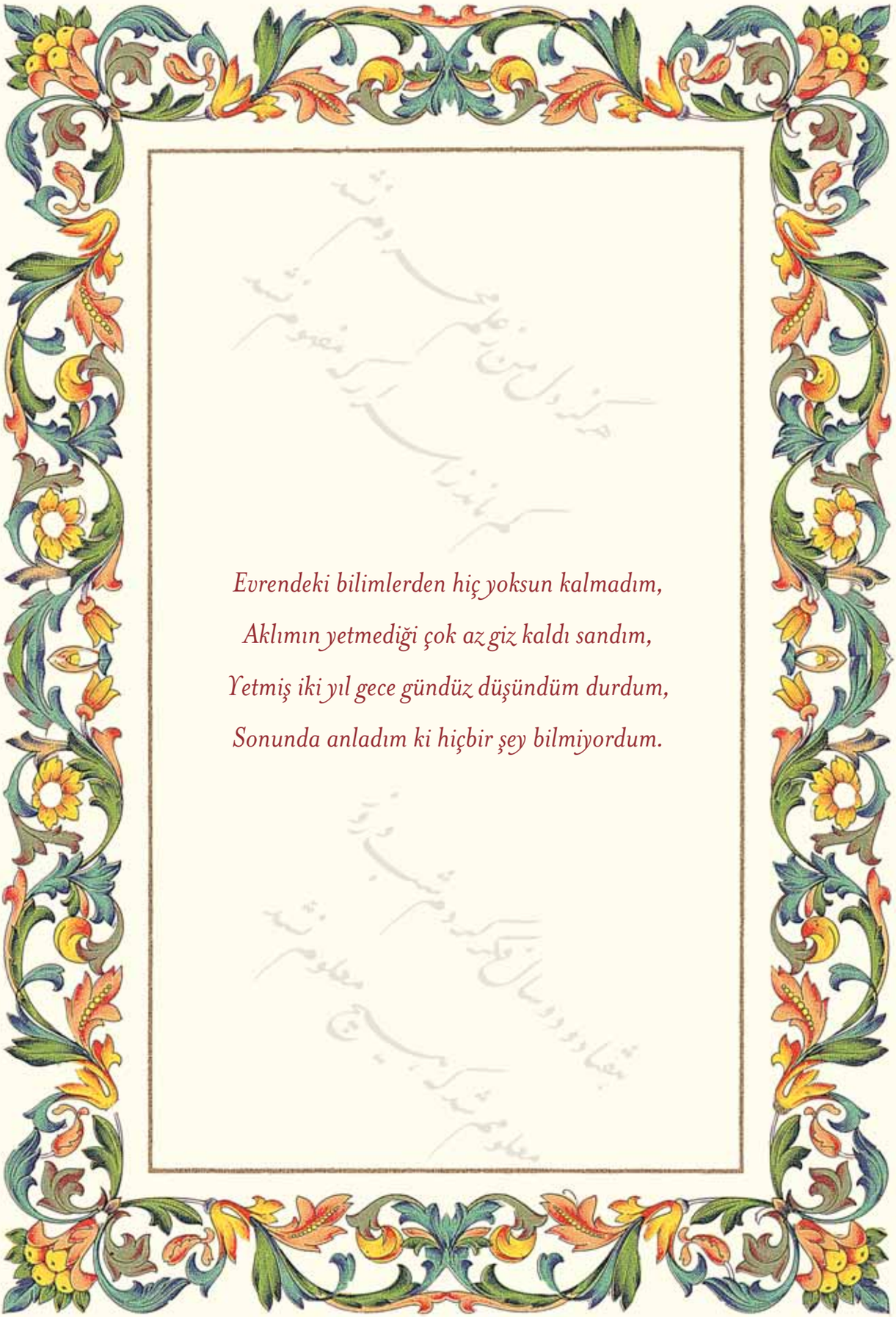

Evrendeki bilimlerden hiç yoksun kalmadım,

Aklımın yetmediği çok az giz kaldı sandım,

Yetmiş iki yıl gece gündüz düşündüm durdum,

Sonunda anladım ki hiçbir şey bilmiyordum.

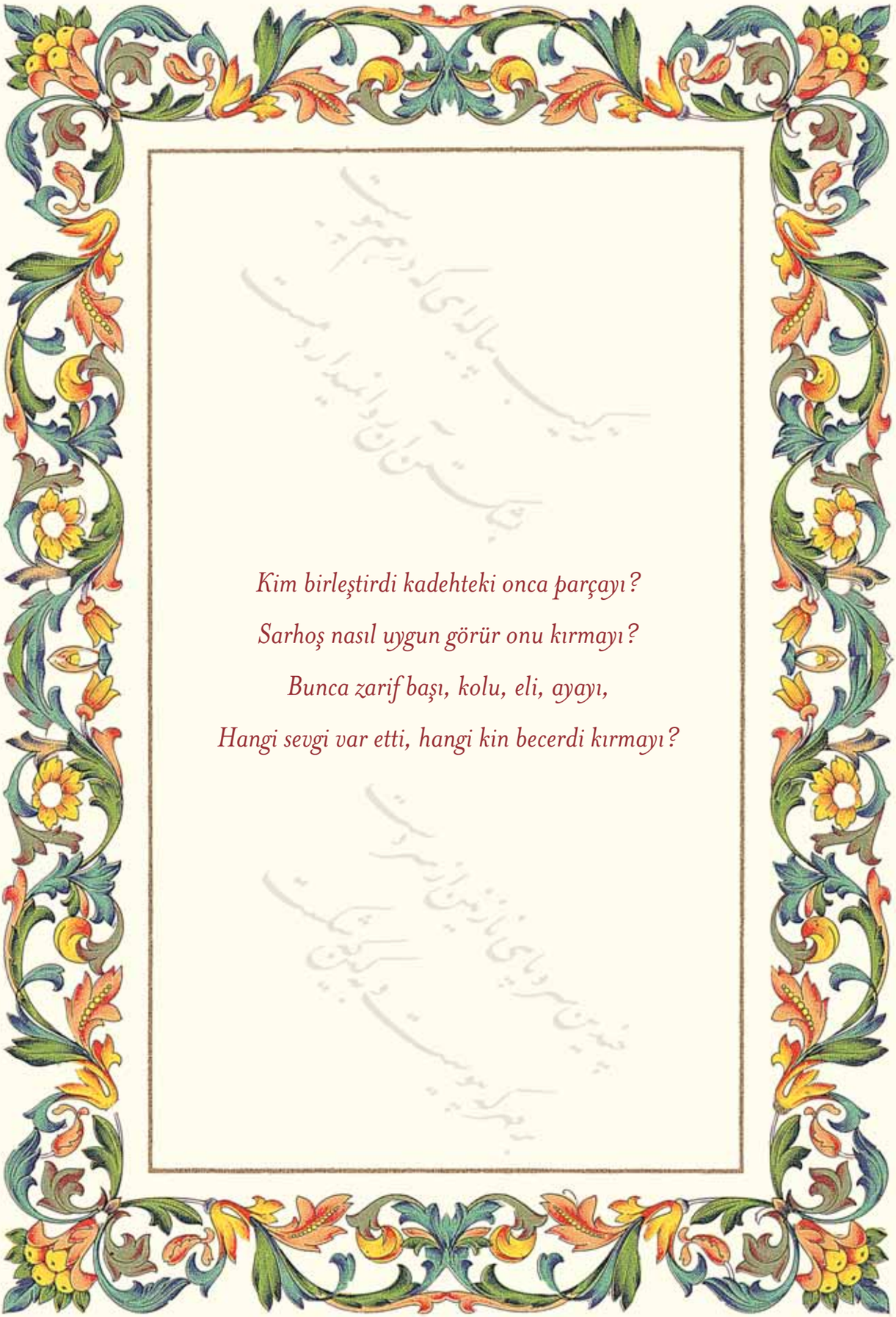

Kim birleştirdi kadehteki onca parçayı?

Sarhoş nasıl uygun görür onu kırmayı?

Bunca zarif başı, kolu, eli, ayayı,

Hangi sevgi var etti, hangi kin becerdi kırmayı?

Şarap içmemem, fakirliğimden değildir benim.

Rezalet ve sarhoşluk utancımdan değildir benim.

Ben şarabı, rahatlamak için içerim;

Sen gönlüme girdin ya, içmeme gerek kalmadı benim.

Dün çarşıda bir çömlekçi gördüm,

Taze çamura tekme vuruyordu güm güm.

Çamur, hâl diliyle şöyle dedi ona:

"İyi davran bana, senin gibiydi özüm."

Ey gönül, bu muammayı çözmeye eremezsin.

Bilgeler ne diyor, o nükteye eremezsin.

Kur kendine dünyada bir cennet, kadeh ile meyden.

Öte yandaki cennete ya erer, ya eremezsin!

Hüseyin Behzad

Can ecel şarabıyla, bir gün sermest olacak.

Orada günahların altında kalınacak.

Burada sermayeyi mutlaka eline al,

Sermayesiz gidersen orada kârın ne olacak.

Bu dünya, yıpranmış ömrümüzden kalma bir kemerdir.

Ceyhun nehri, kanla karışık gözyaşlarımızdan bir eserdir.

Cehennem, boş yere geçtiğimiz eziyetlerin bir kıvılcımıdır.

Cennet, asûde geçen vaktimizden bir demdir.

Hayyam! Şarap ile mest isen, keyfine bak,

Bir ay yüzlünün yanındaysan, keyfine bak,

Dünyanın sonu yokluktur, var say ki yoksun;

Mademki varsın, şimdi keyfine bak.

Bu akıl ki mutluluk yolunda koşuyor,

Günde yüz defa sana şöyle diyor:

Bir anlık vaktini iyi geçir; çünkü sen,

Değilsin dereotu, biçildikçe yeniden biten.

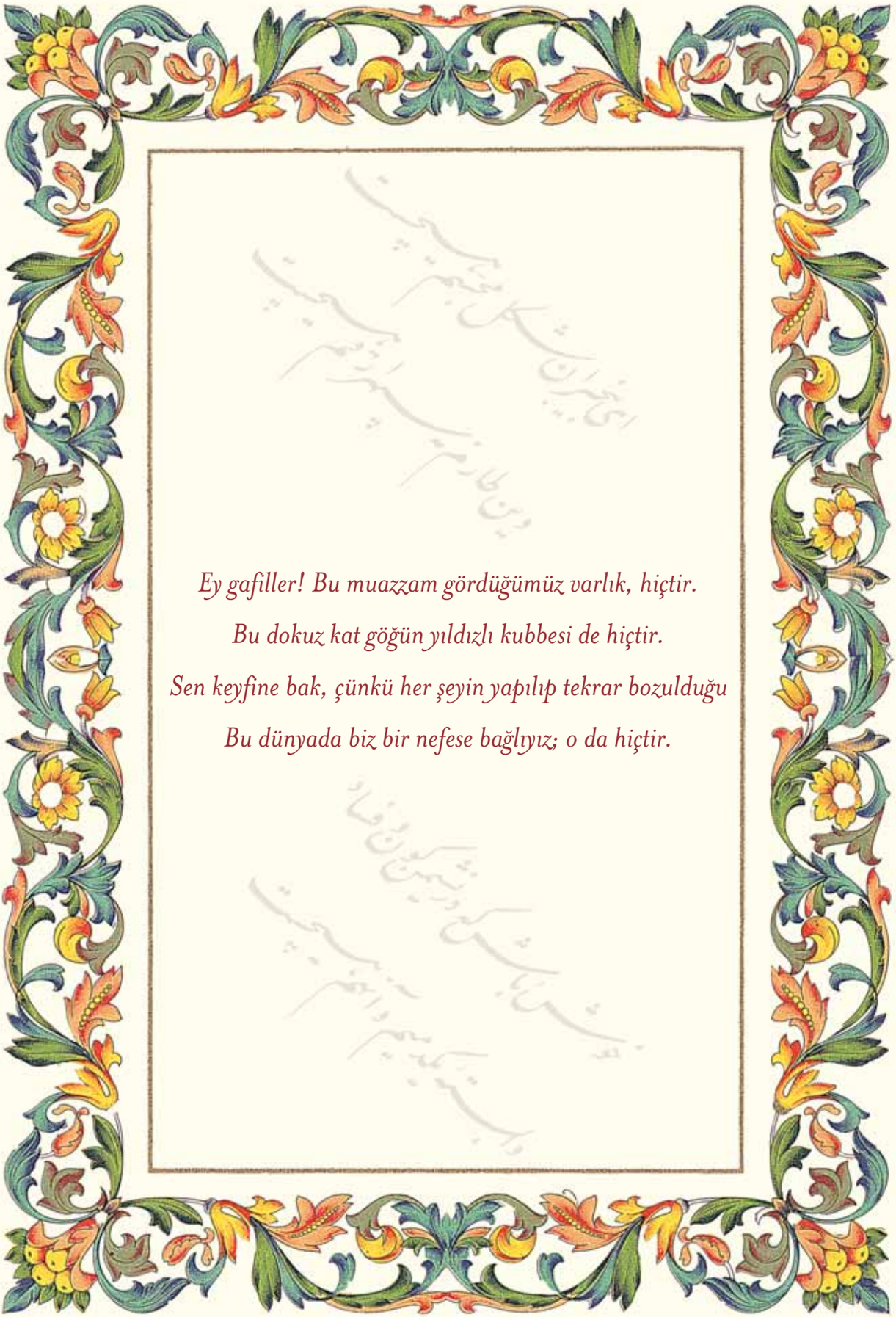

Ey gafiller! Bu muazzam gördüğümüz varlık, hiçtir.

Bu dokuz kat göğün yıldızlı kubbesi de hiçtir.

Sen keyfine bak, çünkü her şeyin yapılıp tekrar bozulduğu

Bu dünyada biz bir nefese bağlıyız; o da hiçtir.

Ey gönül, madem felek üzüyor seni,

Temiz canın da ansızın terk edecek bedenini,

O halde toprağında otlar bitmeden önce,

Uzan yeşilliklere, mutlu geçir bu anını.

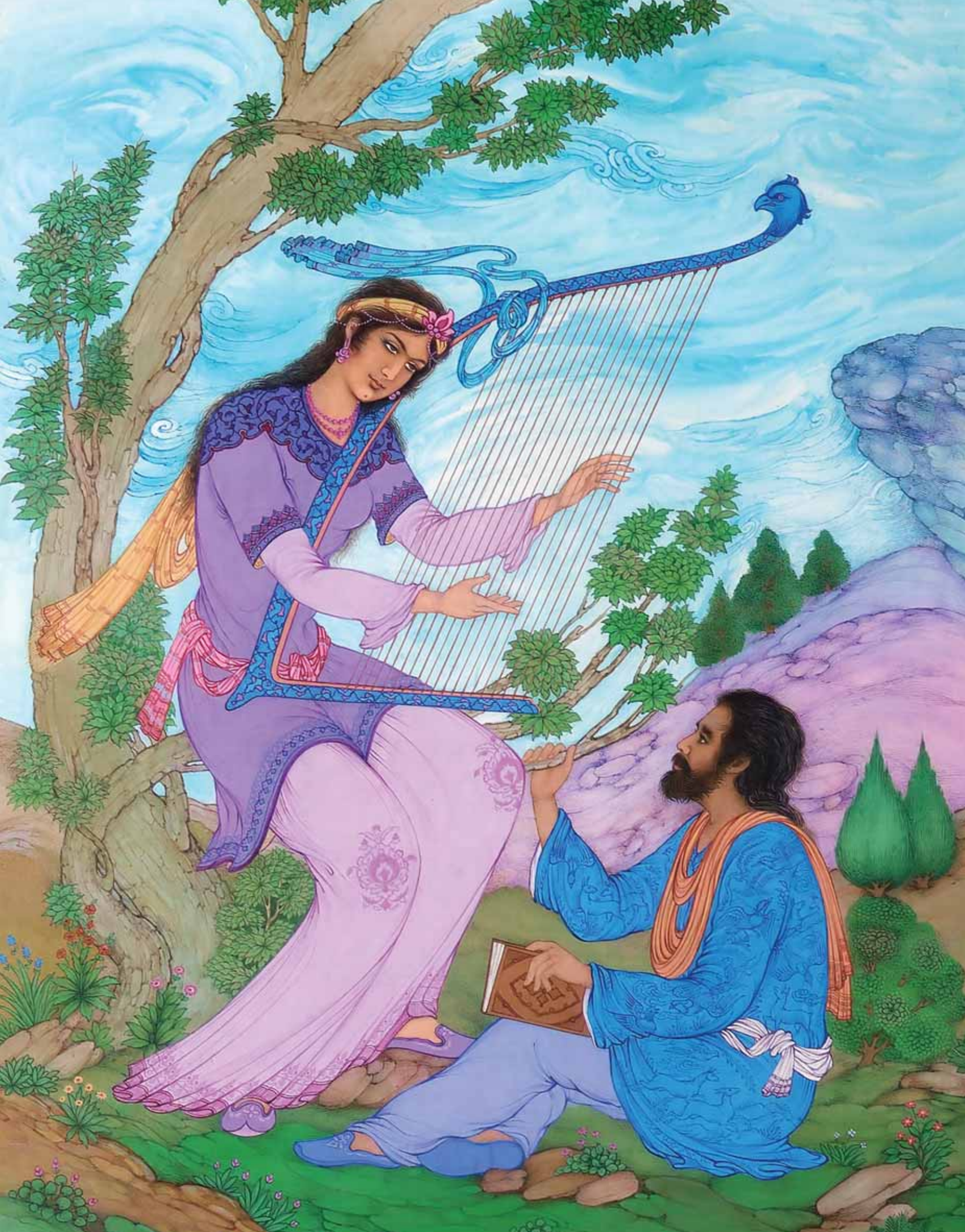

Ayrılınca temiz canımız bedenden seninle benim,

İki kerpiç koyarlar mezarımıza seninle benim.

Sonra başkalarının mezarına kerpiç olsun diye

Dökerler bir kalıba toprağımızı seninle benim.

Şarap, erimiş bir yakût, sürahi ise maden ocağıdır.

Bedendir, kadeh; içindeki şarap ise candır.

Şaraptan dolayı gülümseyen o billur kadeh,

İçinde ciğer kanı gizlenmiş olan gözyaşıdır.

Vefalı dostlar elden çıkıp gittiler,

Ecelin ayağı altında birer birer ezildiler,

Ömür meclisinde hepimiz aynı şaraptan içtik,

Ama onlar, bizden iki-üç devir önce sızıp gittiler.

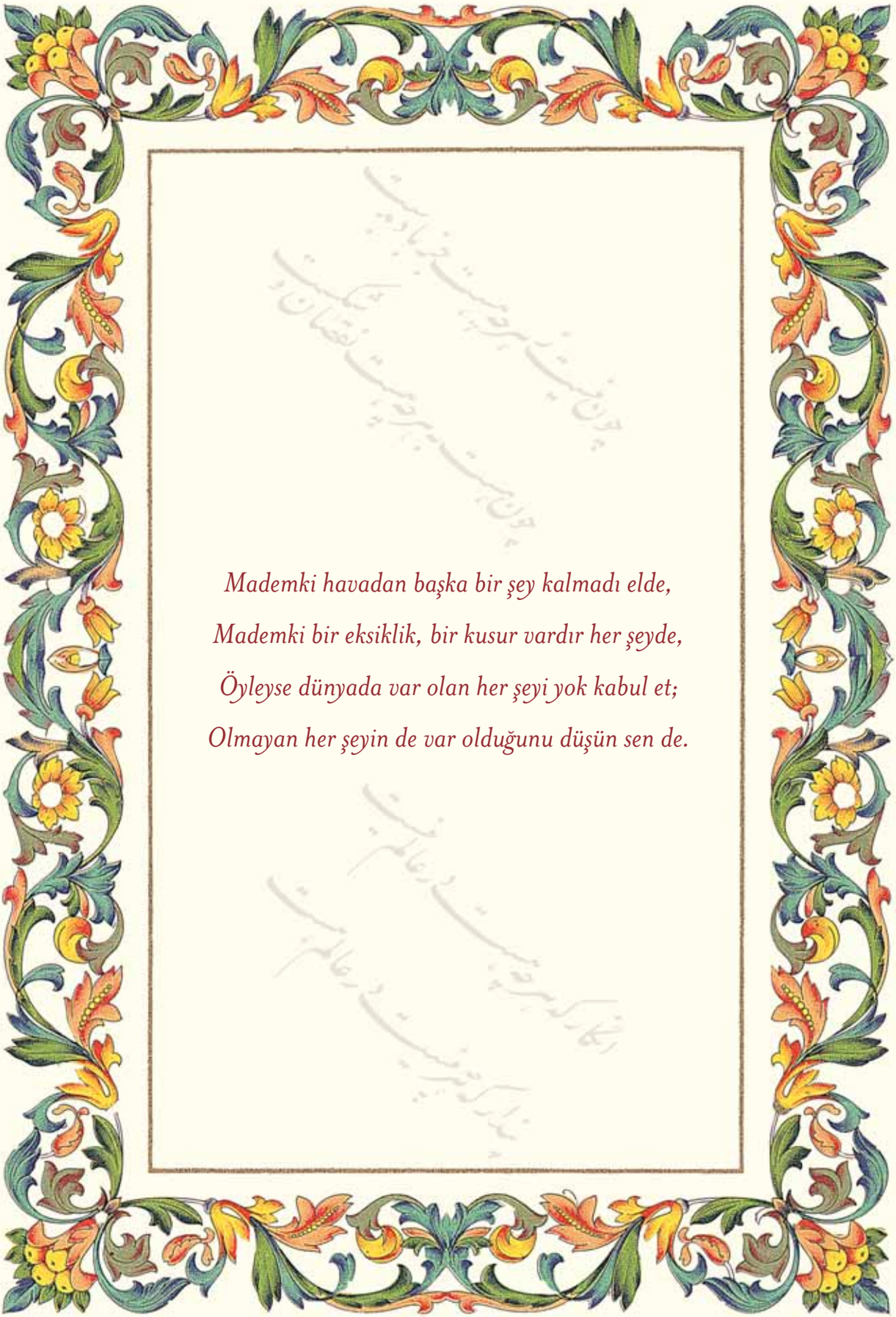

Mademki havadan başka bir şey kalmadı elde,

Mademki bir eksiklik, bir kusur vardır her şeyde,

Öyleyse dünyada var olan her şeyi yok kabul et;

Olmayan her şeyin de var olduğunu düşün sen de.

Yazık ki sermaye elden gider oldu!

Ecelin ayağı altında nice ciğerler kan doldu!

Öte dünyadan gelen olmadı ki sorayım:

Dünyadan gelen yolcuların hali ne oldu?

Her gün biri çıkar; başlar ben, ben demeye,

Altınları gümüşleriyle övünmeye.

İşleri tam düzene girdiği anda,

Ecel çıkıverir pusudan: Benim ben, diye.

Ne zaman tabiatta taze gül açtı deseler,

Şarabı ey sevgili, emret, ölçü ile versinler,

Huri, köşk, cennet ve cehennemi boş ver;

Çünkü onları her isteyene verirler.

Derler ki firdevs cenneti olacak,

Orada saf şarap ve huri kızlar olacak,

Biz şarapla sevgiliyi seçtiysek, haklıyız,

Nasıl olsa işin sonunda, böyle olacak.

Bu sarayın başı göklerdeydi bir zaman;

Padişahlar girer çıkardı kapısından.

Şimdi duvarında bir kumru: "Ku, ku" diye ötüyor.

"Guguk, guguk" diyor o şanlı günlerin ardından

Yaşa, ister iki yüz, üç yüz, istersen bin sene,

Bu köhne, yıkık evden çıkıp gitmek var yine!

İster padişah, ister sokak dilencisi,

Aynı değeri biçer ölüm her ikisine.

Cihanın hakikati, hayalden ibaretse,

Ne diye katlanırsın, gönül bunca zahmete?

Kendini kadere vur, dertle anlaşmaya bak;

Alnında yazılanlar, silinmez elbette.

Uyumuşum; rüyamda akıllı bir insan

Dedi: Sevinç gülü açmaz uykuda, uyan;

Ne işin var bu ölüme benzer ülkede?

Kalk, şarap iç, sonsuz uykulara dalmadan.

Bu varlık denizi nereden gelmiş, bilen yok;

Öyle bir inci ki bu büyük sır, delen yok;

Herkes aklına eseni söylemiş durmuş,

İşin kaynağına giden yolu bulan yok.

Düşman, yanılarak "felsefecisin" dedi sen,

Allah bilir, onun söylediği gibi değilim ben.

Fakat bu gam dünyasına geldikten beri,

Kim olduğumu bilmekten hâlâ âcizim ben.

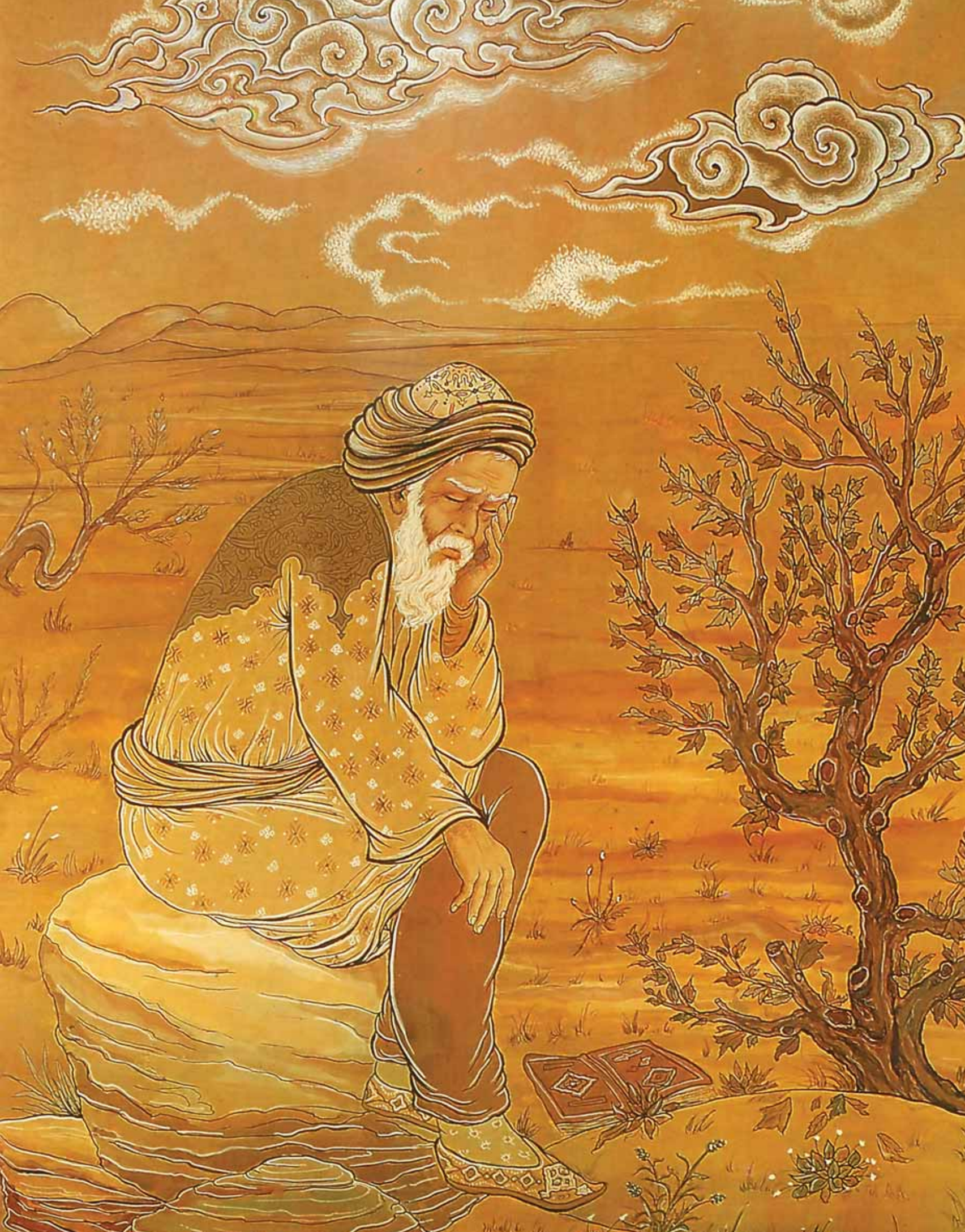

Dünyadan tamahını azalt, mutlu yaşamaya bak,

Feleğin iyi ile kötüsünden, bağını koparmaya bak,

Elinde şarapla sevgilinin zülfünü tut;

Zira tez geçecek, bu birkaç gün kalmayacak.

Her cahilin ayağının altında bulunan toprak,
Bir güzelin eli, bir sevgilinin yüzüdür ancak;
Kalenin burcunda bulunan her kerpiç,
Bir vezirin parmağı, bir sultanın kellesidir mutlak.

Ecelin ayağına, başımı sarkıtırım.

Bir yaralı kuş gibi, pençesinde kalırım.

Toprağımdan şaraba sadece testi yapın.

Şarabın kokusuyla bir anda canlanırım.

Zerdüşt şarabından içiverdim kime ne!

Kâfir ya Mecusî, putperestim kime ne?

Benden yana bir şüphesi var herkesin,

Benim bana sahip, karışan kim? Kime ne...

Gözünde dünyayı ne kadar süsleseler de,

Akıllıların inanmadığına sakın inanma sen de.

Niceleri gider ve niceleri gelir senin gibi.

Nasibini almaya bak, götürecekler seni de.

Dostlar! Görüşün sohbet edin siz yine,

Her dem yâd edin hep beni, bensiz yine!

Mecliste içerken, bana geldiyse sıra,

Yoktur diye, kâseyi koyun tersine…

Yarın ayrılık dağını aşacağım.

Saçlarım ağarmış olduğu halde şarap içeceğim.

Ömrümün senesi yetmişe vardı.

Zevk ve safayı bugün sürmezsem ne zaman süreceğim?

Nevruzda yıkarken lâleyi çiğ taneleri,

Gel aklını kullan, doldurarak çek kadehi,

Seyreylediğin kırlarda, belki de kader,

Çimler üreten toprak yapacaktır yarın seni.

Acayip geçiyor bu ömür kervanı,

Değerlendir neşe ile geçen anı,

Başkalarının geleceğine neden üzülürsün, ey sâki?

Kadehi getir, bak, geçiyor gece zamanı.

Mutluluktan yana şimdi namdan başkası kalmadı.

Olgun bir dost olarak ham meyden başkası kalmadı.

Çekme neşe elini mey kadehinden.

Bugün elde kadehten başkası kalmadı!

Sırlar perdesini açmaya yoktur kimsenin gücü,

Bu alacadan haberdar değildir kimsenin ruhu,

Toprağın bağrından başka yoktur konak yeri;

Şarap iç, çünkü gelmez bu masalların sonu.

Kapkara bir ömrüm var, kötü giden bir işim;

Çoğalırken çileler, azalıp gitti rahatım,

Şükürler olsun Tanrı'ya, belanın her çeşidi var bende;

Kimseden dilenmeye yoktur ihtiyacım.

Gerçeği bilemeyiz madem, ne yapsak boş;

Ömür boyu kuşku içinde kalmak mı hoş?

Aklın varsa kadehi bırakma elden,

Bu karanlıkta ha ayık olmuşsun ha sarhoş.

Cenneti, cehennemi kimse görmedi, gönül.
Söyle haydi, kim geldi öte dünyadan gönül?
Umudumuz, korkumuz öyle bir şeyden ki,
Adından, sanından başka nesi belli gönül?

Sarhoş, cehennemlik olacak, diyorlar bana,
Yanlış bir sözdür, gönülden inanmam ben ona,
Âşık ile sarhoş, cehenneme gidecek olursa eğer,
Yarın, avuç içi gibi bomboş göreceksin cenneti, inan bana.

Bil ki, ruhundan bir gün ayrılacaksın,
Yokluk sırları perdesi ardına gideceksin,
Şarap iç, bilmiyorsun nereden geldiğini,
Mutlu ol, bilemezsin nereye gideceksin.

Dikmeyin gönlünüze, sakın keder ağacı.

Okuyunuz daima mutluluk kitabını.

Ne kadar kalınacak madem belli dünyada,

Şarap içmeli her an, dünyadan zevk almalı.

Birkaç günlüktü ömrüm, işte geçti nöbetler.

Sahradan sam yelinin geçtiği gibi geçer.

Şu günlerin gamını ömrümce hiç çekmedim.

Önce gelmeyen, sonra da geçip giden günler.

Şarap içmek ve koşmak güzellerin arkasından,

Daha iyidir, gösteriş için yapılan dindarlıktan,

Âşık ile sarhoş, cehenneme gidecekse eğer,

Cennetin yüzünü kimse göremez, inan.

Hırsla dayadım testinin dudağına dudağımı

Sormak için ona uzun ömrün yolunu.

Dayadı dudağını dudağıma dedi gizlice:

Ben de senin gibiydim, hoş geçir bu anı.

Çiçekten daha taze servi boylu bir güzelle birlikteysen,

Şarap kadehini ve gülün eteğini, bırakma elinden,

Bizim ömür gömleğimiz, ecel rüzgârı eliyle,

Gülün gömleği gibi, parçalanıp gitmeden.

O kırmızı şarabı, billûr kadehte getir,

Her özgürün o sırdaşını, dostunu getir

Mademki biliyorsun bu dünyanın ömrü,

Rüzgâr gibi geçiyor, o halde şarap getir.

G. Rıza İsmailzade

Yeryüzünde gördüğün hemen her zerre,

Bir varlıktır, yüzü güneş, alnı Zühre.

Bu zerreyi şefkatle silkele yeninden,

O zerreydi vaktiyle en güzel çehre.

Dün gece bir testici dükkânına uğradım;

Hem konuşan, hem susan iki bin testi gördüm;

"Hani testici? Alıcı hani? Satıcı hani?" diye,

Haykıran bir testinin feryadını duydum.

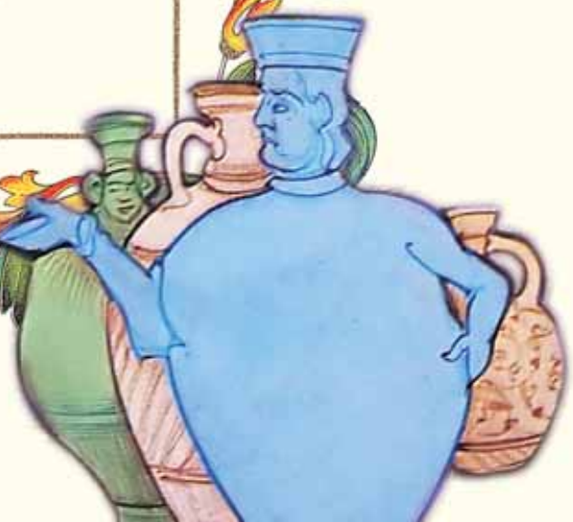

Sırtım felek yüzünden büklüm büklüm oluyor,

Benden hep kötü işler çıkıyor,

Ruh göçme arzusunda, bense gitme dedim,

Dedi: "Ne yapayım, ev üstüme çöküyor."

Daha ne kadar suda kerpiç sektireceğim ben?

Bıktım, usandım havranın putperestlerinden.

Kim demiş, "Hayyam cehennemlik olacak" diye?

Kim cehenneme gitmiş, kimdir cennetten gelen?

Ne yazık ki şu gönlüm, hiçbir derman bulmadı.

Can dudağa geldi de cananına varmadı.

Dopdolu hayretlerle geçti şu garip ömür.

O efsanevi aşkın hiç nihayet bulmadı.

Şarap içmek, şen olmak ayinimdir benim.

Uzak durmak küfür ve dinden, dinimdir benim.

Dedim dünya dedikleri geline: Nedir senin mehirin?

Dedi: Senin mutlu gönlün mehirimdir benim.

Gelip de eskiyenler, yeni gelenler,

Hepsi gider bugün yarın, birer birer;

Kimselere kalmamış bu eski dünya:

Kimi gitti gider, kimi geldi gider.

Kader levhasına yazılacaklar yazılmış,

İyi, kötü peşinde koşmaktan kalem yorulmuş.

Ezelden yazılanlar mutlak bir borçmuş.

Gam çekmemiz, çalışmamız hep boşmuş

Kuklayız biz, kuklacıdır çarkıfelek

Vallahi mecaz değil, bu söz bir gerçek!

Varlık sahasında oynadık oyunumuzu,

Yokluk denilen sandığa girdik tek tek…

Dünya denilen eski evin aslı nedir?

Akşamla sabah adlı atın menzilidir.

Cemşid gibi yüzlercesi gelmiş, gitmiş,

Behram'a çadır oldu o, on bin senedir.

Gülün yanağına nevruz melteminin esişi, ne hoş.

Yeşillikte gönül aydınlatan yüz ne hoş!

Dün geçti gitti, hoş değil ondan söz etmemiz:

Hoş tut gönlünü, anma dünü, bak bugün ne hoş.

Gökte var bir öküz, Ülker'in benzeri.

Var bir öküz daha, dünyanın altıdır yeri.

Değilsen kör, aç hakikat gözünü.

Gör iki öküzün arasında bir avuç eşeği!

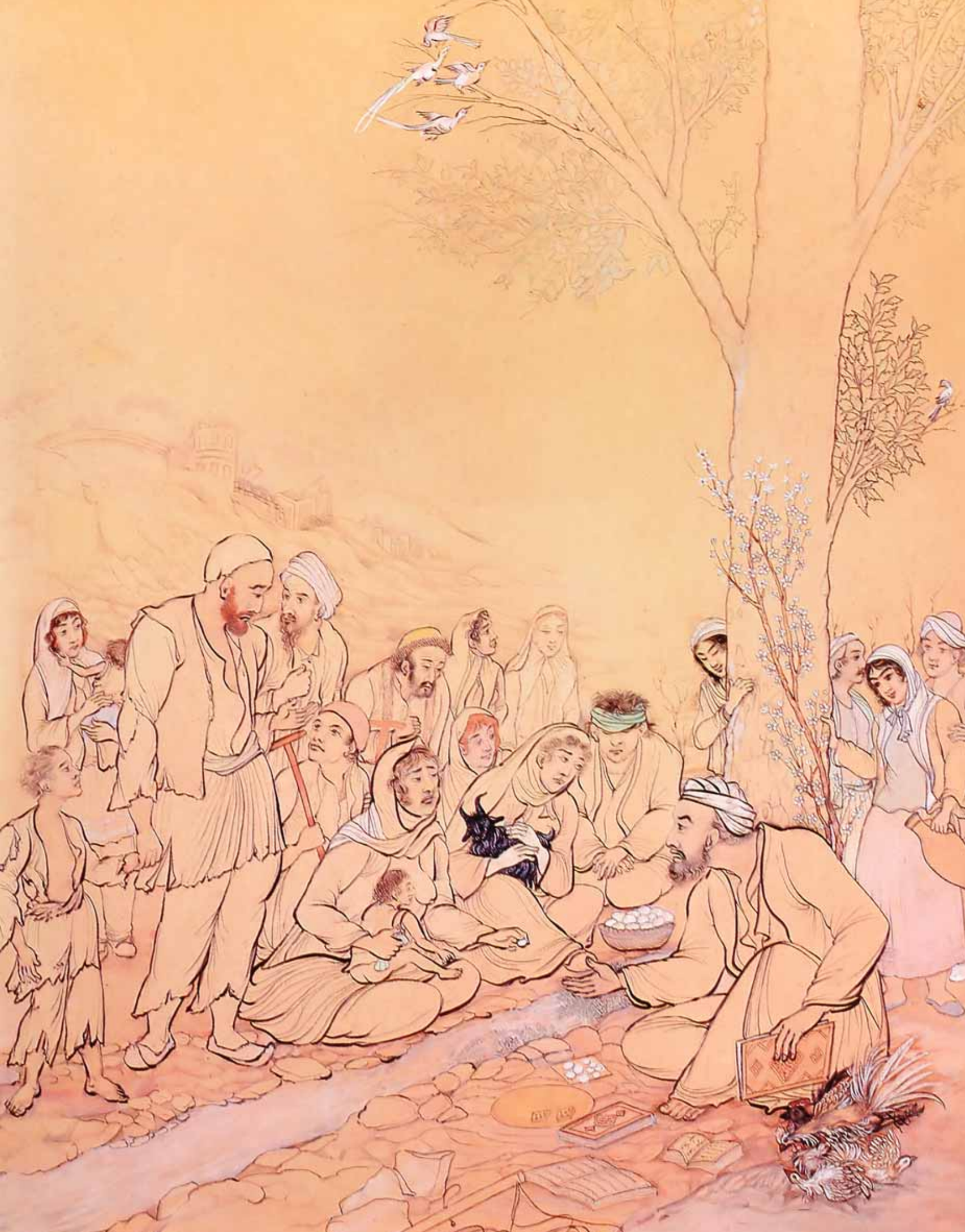

İki günde bir somunla katığım olsun,

Kırık bir testide yarım tas soğuk suyum.

Bunlar varken, el kapısında kulluk ha?

Gel gör, yaparsam namussuzum!

Akıl bu kadehi övdükçe över;

Alnından sevgiyle öptükçe öper;

Felek çömlekçisi, böyle güzel kadehi,

Hem yapar, hem kırıp bin parça eder.

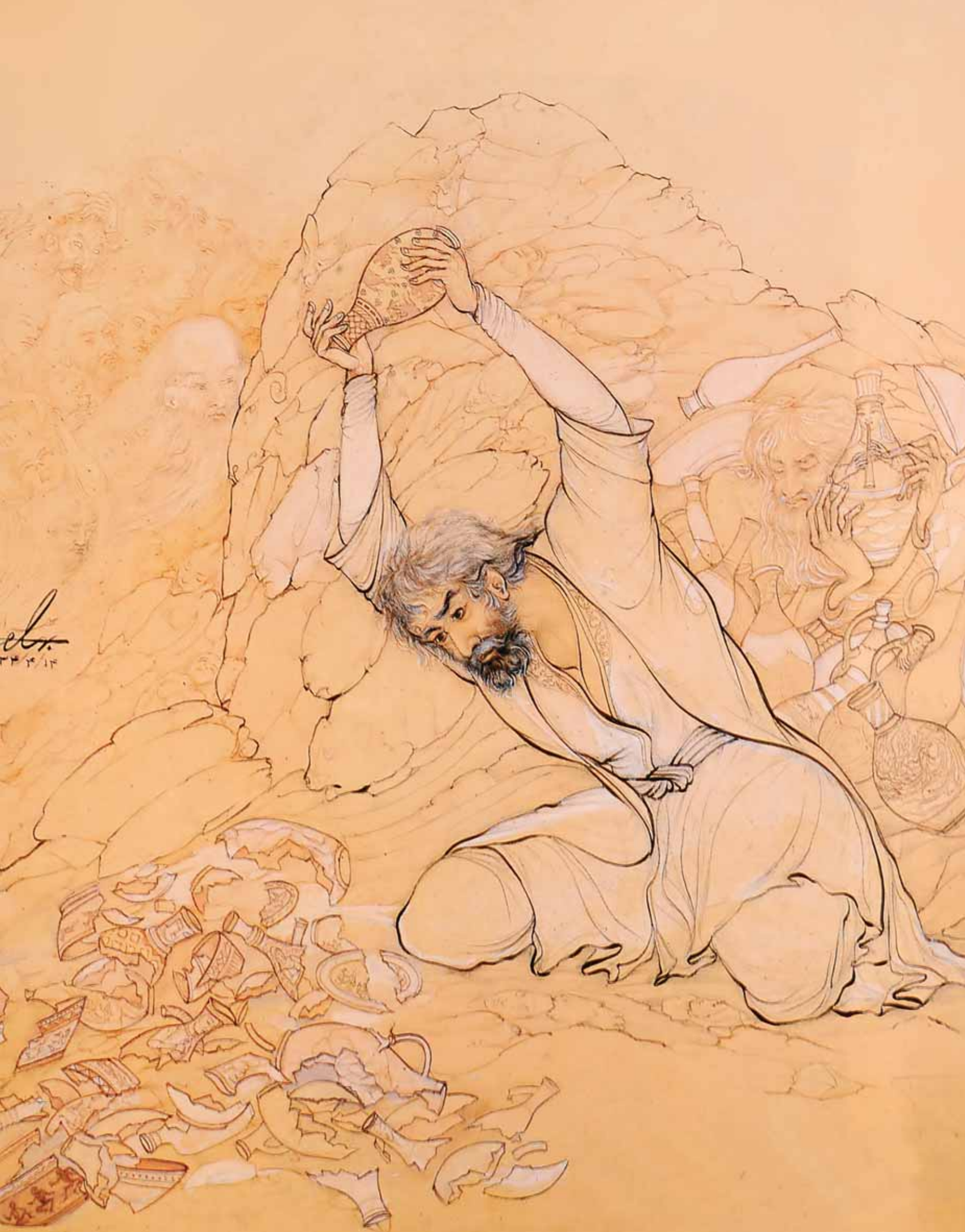

Kimin varsa bu dünyada yarım ekmeği,

Oturmak için varsa küçük bir evi,

Ne birine hizmetçi olur, ne kimseye efendi;

"Mutlu yaşa" de ona, çünkü vardır hoş bir dünyası.

Kimi dinde, imanda yolunu buldu,

Kimi ise akıl, bilim yolunu tuttu,

Ansızın bir ses geldi pusudan:

Hey gafiller! Yol ne odur, ne de bu!

Yabancı vefalıysa, akrabadan kabul et.

Akraban vefasızsa, onu düşman kabul et.

Zehir şifâ verirse, onu panzehirden say.

Eğer bal dokunursa, arı soktu kabul et.

Dünya üç beş bilgisizin elinde;

Onlarca her bilgi kendilerinde.

Üzülme, eşek eşeği beğenir;

Hayır var sana kötü demelerinde.

Ha tatlı olmuş, ha acı, mademki ömür bitecek,

Ha Bağdat'ta, ha Belh'te, ömür ölçeği dolacak

Şarap içmeye bak; çünkü ay bizden sonra,

Hilâlden dolunaya, dolunaydan hilâle çok dönecek.

Bir yudum şarap, Keykâvus'un mülkünden iyidir,

Kubâd'ın tahtı ile Tûs toprağından iyidir.

Rindlerin seher vaktindeki her iniltisi,

Riyakâr zahidin ibadetinden iyidir.

بسم الله الرحمن الرحيم

Keşke istirahat edecek bir yer olsaydı.

Ya da bu uzun yolun sonu olsaydı.

Keşke yüz bin yıl sonra toprağın bağrından,

Çimen gibi yeşerme ümidimiz olsaydı.

Fahişeye demiş şeyh, "utanmaz kadın,

Sarhoşsun, onun bunun kucağındasın."

"Doğru" demiş fahişe, "ben böyleyim, peki sen,

Bakalım şu göründüğün adam mısın?"

Gelişim elimde olsaydı, dünyaya gelmezdim.

Gitmem de elimde olsaydı, nasıl giderdim?

Bu harap dünyada daha iyisi olur muydu;

Ne gelseydim, ne gitseydim, ne de var olsaydım.

Lâle gibi nevruzda, fırsat bulursan eğer,

Yanında ahu gözlü, bir de nazenin dilber,

Kadehi al eline, sevinçle şarap iç.

Hayat rüzgâr gibidir, seni altında ezer.

Ömrümün fidanı bir gün sökülünce,

Parçalarım birbirinden dağılınca,

Yaparlarsa toprağımdan bir sürahi,

Dirilecektir bade ile dolunca.

Bülbül ötmeye başlayınca bahçemizde;

Bir lâle gibi açsın şarap elimizde;

Elde kadehle öldü diyecekler bir gün,

Bırak desin cahil herifler, ne umrumuzda.

Çiğle bezenince her sabah, yüzü lâlenin,

Bükülür çimende, boyu menekşenin.

Doğrusu gonca hoşuma gider;

Çeker eteğini, derlenir için için.

Bu gece bir batmanlık kadehle şarap içeceğim.

İki şarap kadehiyle kendimi zengin edeceğim.

Üçlü talâk ile akıl ve dini boşayacağım önce,

Sonra üzümün kızını kendime eş edineceğim.

Gün varsa budur, başka zaman belli değil,

Yarınlara takılmasın kafan, belli değil!

Gönlün uyanıksa, hoşça geçir zamanını,

Ömründen geriye ne kaldı, belli değil?

Sen ben yok iken de vardı bu gündüz geceler,

Dönmekteydi bir arzuyla şu göklerle yer.

Toprağın üzerine ayağını yavaş bas,

O bir güzelin göz bebeğiymiş meğer!

Mezarda şu yatanlar toz toprak oldular,

Bedenleri zerre zerre dağılıp gittiler.

Ah, içtikleri şarap neydi de, mahşere dek,

Kendinden geçip her işten habersiz gittiler.

Şarap iç; ebedî ömür budur.

Gençlik devrinin kazancı budur.

Gül ve şarap zamanı, dostlar sarhoş.

Mutlu ol bir an, işte hayat budur.

Derler ki: Aden cenneti hurilerle hoştur.

Ben de derim ki: Üzüm suyu hoştur.

Al şu peşini birader, çek elini veresiyeden.

Çünkü davulun sesi uzaktan hoştur.

Nice zaman geçecek, dünya hep duracak.

Bizim ne adımız ne sanımız kalacak.

Bundan önce biz yoktuk, bir eksiklik olmadı;

Bundan sonra olmasak, durum aynı olacak.

Lâle bahçelerinin bulunduğu her ovada,

Bir padişahın kanı akmıştır orada,

Yerden biten her menekşe dalı;

Bir ben idi bir güzelin yanağında.

Ey fetva sahibi, senden çalışkanız biz,

Bunca sarhoşluğa rağmen ayık gezeriz.

Sen insanların kanını içersin, biz üzüm kanını.

İnsaf edip söyle: Daha hunhar hangimiz?

Kur âlemi meyle, Mahmud'un dünyası bu!

Saz sesleri dinle, Dâvud'un sedası bu.

Geçmiş gelecek bahsini terk et şimdi,

Sür demleri hoşça, ömrünün manası bu…

Hiç rızam olmaksızın, dünyaya getirildim.

Hayretlerimden başka, artmadı hiçbir şeyim.

Bir gün yine aniden gideceğim dünyadan;

Maksat neydi gelmekten, hiç anlamış değilim.

Hem ümit tanesi harmanda kalır,

Hem bahçe ve köşk senle bensiz kalır.

Dirhemden kuruşa kadar altın ve paranı,

Dostunla ye, yoksa düşmana kalır.

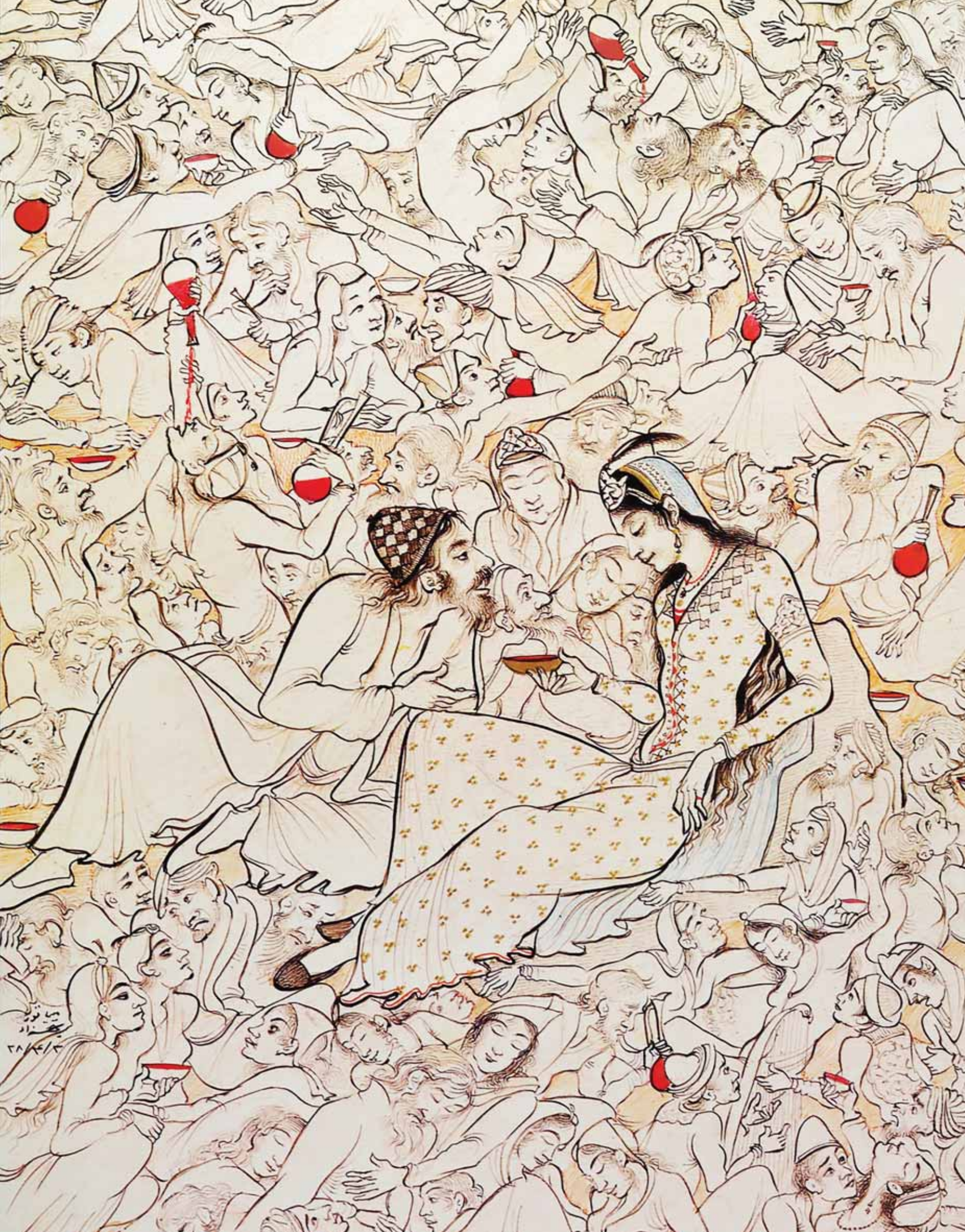

Mutluluğun temeli, acının kaynağı biziz;

Dert ve kederin sermayesi, zulmün temeli biziz.

Alçağız, yüceyiz, hem küçüğüz hem büyük;

Pas tutmuş ayna da, Cem'in kadehi de biziz.

Şehirleri ve kırları çok dolaştık.

Ufuklardan ufuklara gezip durduk.

Bu yoldan kimsenin geri geldiğini ne gördük, ne işittik.

Yolcu gittiği yoldan bir daha geri gelmedi.

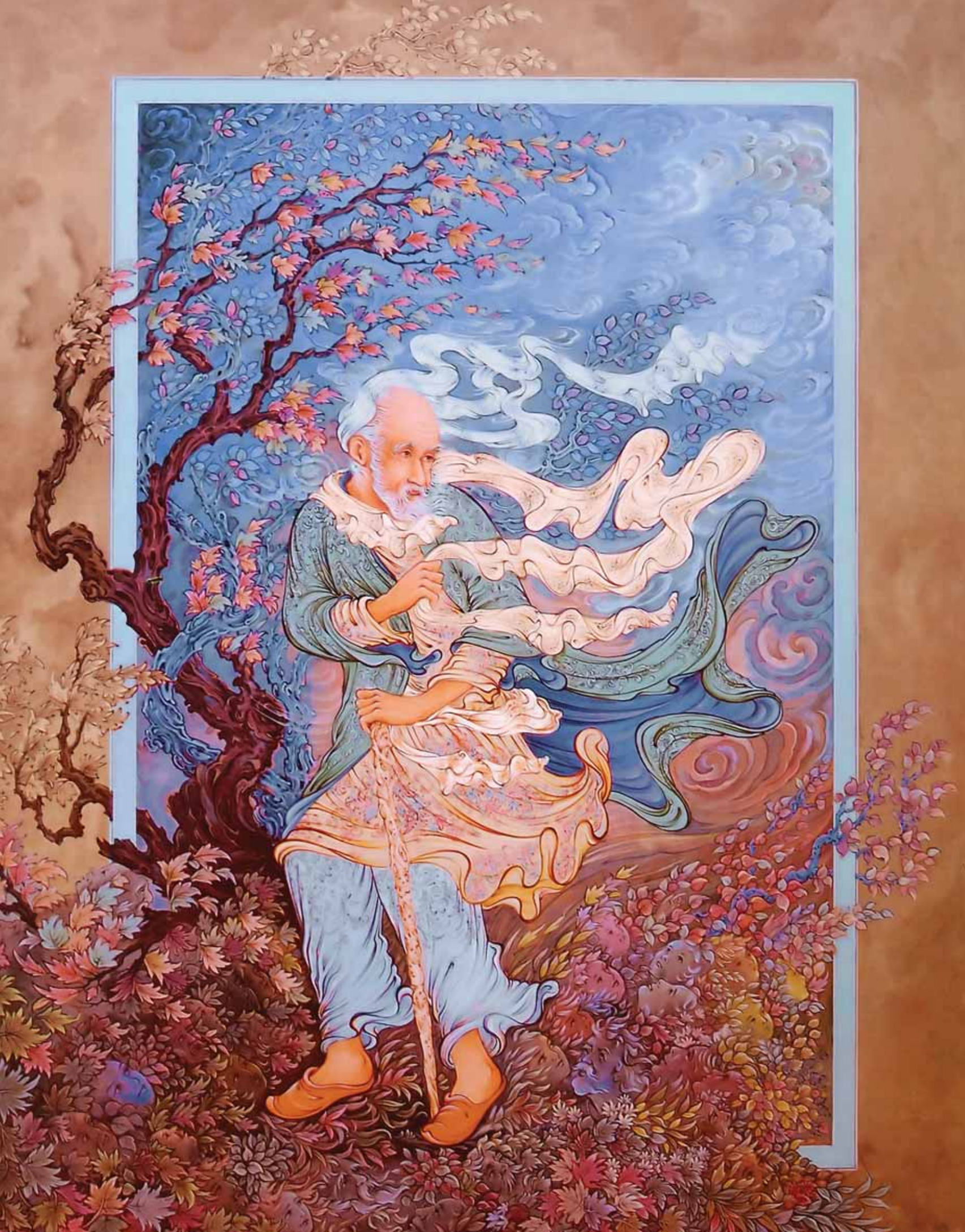

Derler ki, dindar olan kimseler,

Nasıl ölseler, öyle dirilirler.

Biz de bu yüzden şarap ve sevgiliyleyiz;

Ola ki mahşerde bizi, öylece dirilteler.

Can verinceye dek, bu çorak yerde,

Dertten başka, ne edilir elde?

Ne mutlu, çabuk gidene dünyadan!

Anasından hiç doğmayan kişidir asûde.

Felek eğildi kulağıma, dedi gizliden:
Kaderde yazılı hükmü bilirsin benden,
Dur diyebilseydim kendi dönüşüme,
Kendimi kurtarırdım bu avarelikten.

Bir pir gördüm, yeri aşk meyhanesi.

Dedim: Haber ver, gidenlerin çıkmaz sesi.

Dedi: Bak içmeye, bizim gibi nicesi

Gitti de gelmedi geri bir tanesi.

Yazık; gençliğin defteri dürüldü gitti!

Hayatın o taze baharı dün oldu gitti!

Adına gençlik denilen şey var ya,

Anlamadım; ne zaman geldi, ne zaman gitti?

Egemen olsaydım feleğe bir an,

Göklerle dünyayı ederdim viran!

Kendimce kurardım yeni baştan cihanı,

Gönlünce yaşardı orada her bir insan…

Ne bilginler geldi, neler buldular!

Mumlar gibi dünyaya ışık saldılar.

Hangisi yarıp geçti bu karanlığı?

Birer masal anlatıp uykuya daldılar.

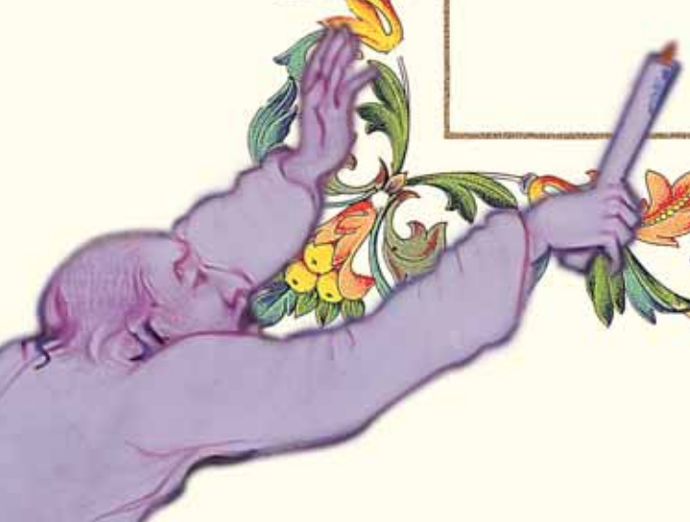

Şarap içiyorsan, akıllı biriyle iç.

Yüzü lâle misali, boyu serviyle iç.

Üzülüp dertlenmeden, sırrı açmadan,

Hem az hem arada bir hem de gizli iç!

Bir gün bir testi aldım testiciden,

Çok şey anlattı bana o testi gizliden.

"Bir şah idim, altın kadehim vardı;

Şimdi ise sarhoşlara testi oldum ben."

Ey dost! Gel, yarının gamını çekmeyelim,

Şu bir nefeslik ömrü ganimet bilelim.

Yarın bu manastırdan göçüp gideceğiz,

Şimdiden kendimizi, gidenlerden bilelim.

Geleceğe güvence, hiç kimse vermiyorsa.

Neşe ve şarap doldur, nurdan yapılan tasa.

Biz olsak ne fark eder, olmasak ne fark eder;

Dönecek dünya ve ay, bu ilahî bir yasa.

İlkbahar geçer, sonbahar gelir,

Ömrümün yaprakları dökülür bir bir,

Şarap iç, gam yeme, bak ne demiş bilge:

Dünya dertleri zehir, şarap panzehir.

Kalkayım, renkli şarap bulayım, demleneyim

Rengimi şöyle kızıllaştırıp hünnap edeyim,

Ukala aklıma bak, karışır her işime

Bir avuç içki döküp onu sersemleteyim.

Ben ölünce, şarapla yıkayınız siz beni.

Şaraplarla, şiirle defnediniz siz beni.

Eğer kıyamette bulmak istiyorsanız,

Meyhane toprağından, koklayınız siz beni.

İncitme, yazık, geç şu çimin uzağından,
Sürmüştür o, bir taze kızın dudağından.
Sert basma yeşilliklere, belki de onlar,
Beslenmektedir bir güzelin yanağından.

Dostum çaresizsen gamı koy bir yana!

Boş şeylere takma sen kıyılmaz cana…

Gel dünyada bir hoşça geçir ömrünü,

Âlem yaratıldığında kim sordu sana?

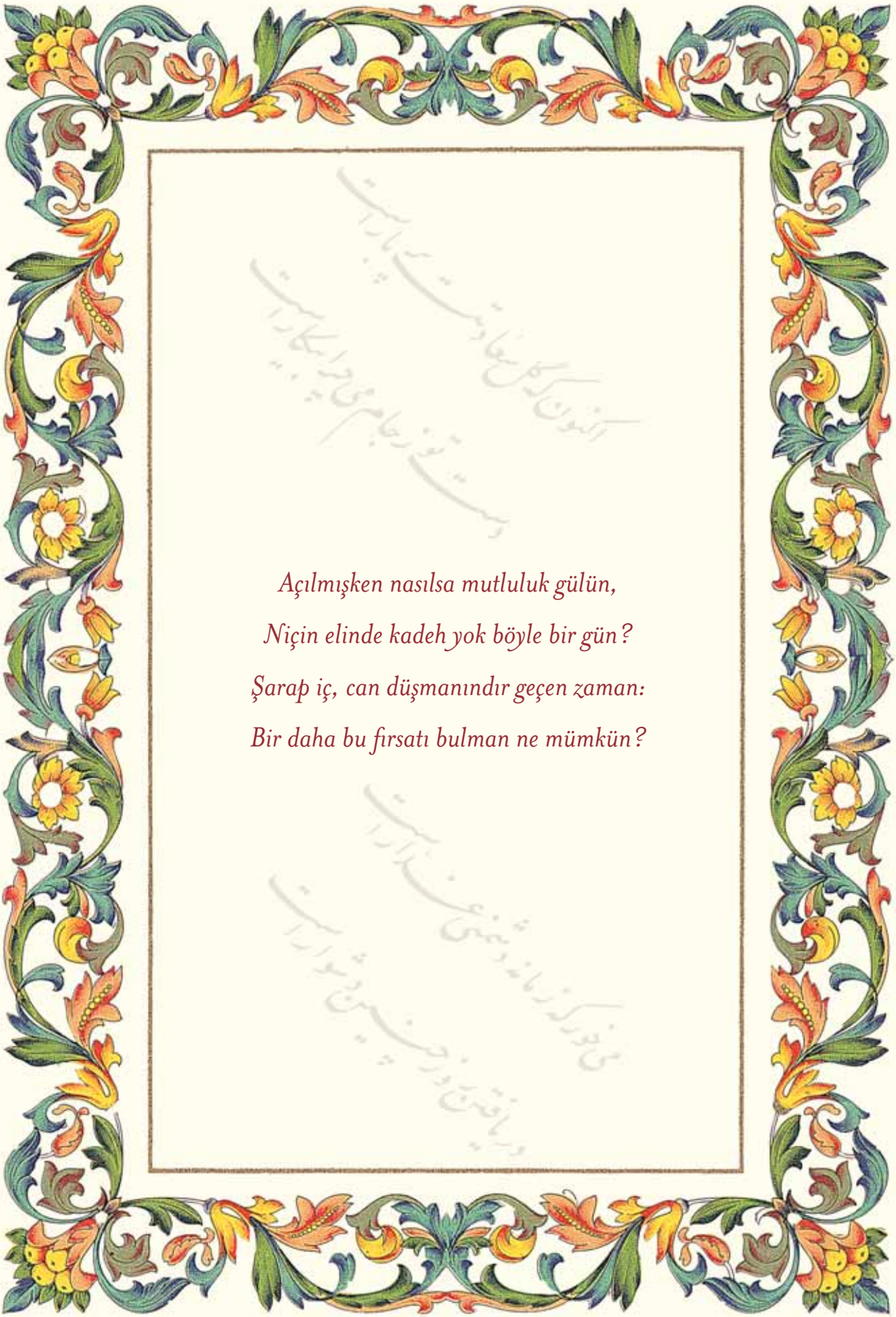

Açılmışken nasılsa mutluluk gülün,

Niçin elinde kadeh yok böyle bir gün?

Şarap iç, can düşmanındır geçen zaman:

Bir daha bu fırsatı bulman ne mümkün?

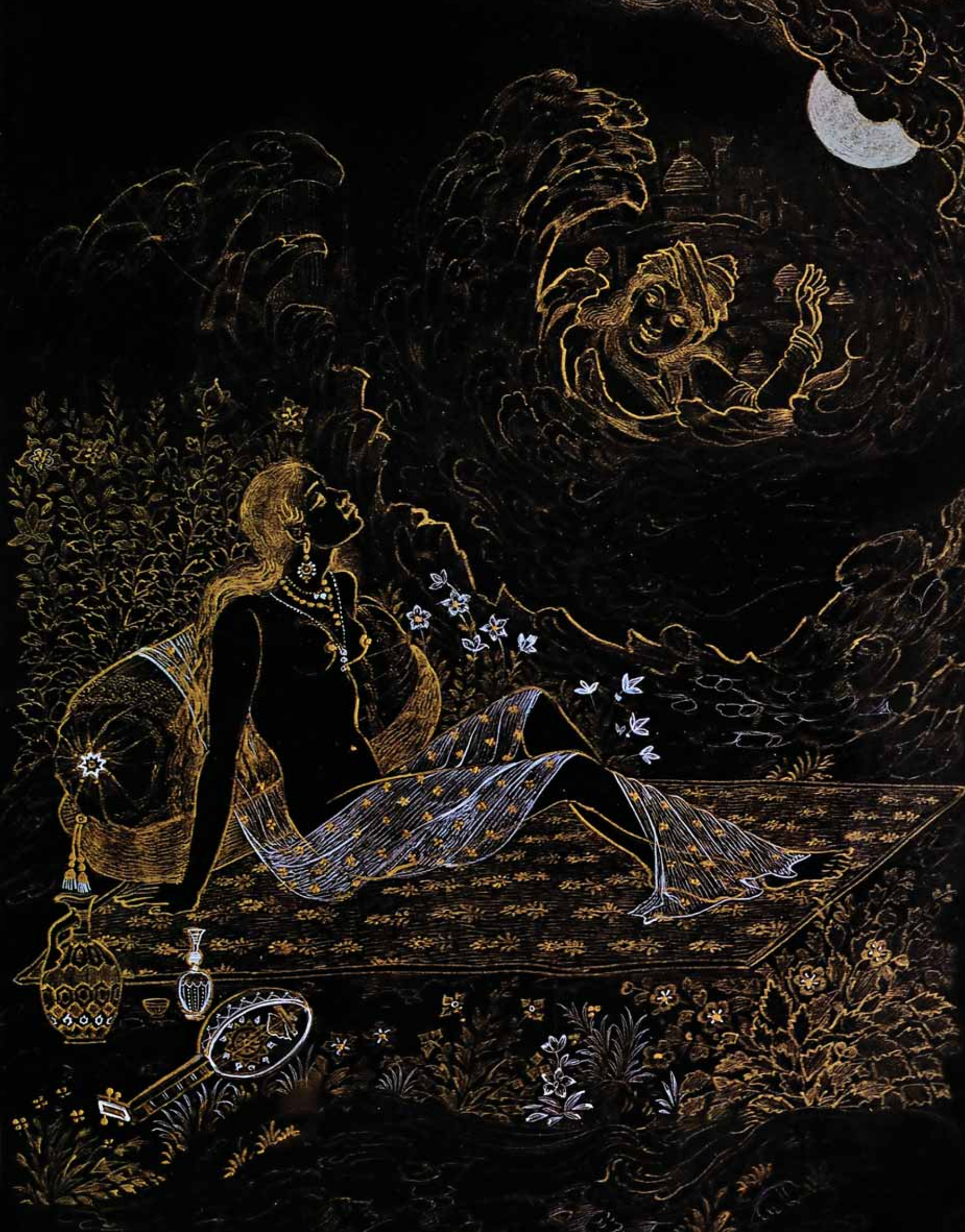

İşte biz, şarap, şarkıcımız ve harabe köşemiz.

Şarap tortusuna bulaşmış ruh, gönül, kadehle elbisemiz,

Bağışlanma ümidi ile azap korkusundan uzağız biz,

Artık toprak, hava, ateş ve sudan azâdeyiz biz.

Derler ki küfürden dine yol bir nefes!

Hem vesveseden yakine yol bir nefes…

Ömründeki mahsuldür o, bil kadrini,

Hoş tut onu, bir ömre bedeldir nefes!

Doldur kadehim, uyan ey can, içelim.

Bitmeden önce bizim can, içelim.

Vermez bize yüz; gün olur, kahpe felek

Koymaz ki su içmeye imkân, içelim.

Sabah vaktidir şimdi, meyle nefes alalım.

Şan şöhret şişesini, haydi taşa çalalım.

Olmaz emellerden biz elimizi çekerek;

Rebap sesiyle yârin saçını okşayalım.

Zuhal'in zirvesine, kara balçık tözünden,

Bütün sorunları çözdüm bir bir ben.

Hilelerle çözdüm zor düğümleri,

Çözüldü hepsi, çözemedim ecel düğümünü ben.

Yapılmadan sana bir gece baskını,

Emret getirsinler, gül renkli şarabını.

Altın değilsin sen, ey bilgisiz gafil,

Toprağa gömdükten sonra, çıkarsınlar seni.

Mutluluk ara, çünkü bir an sürecektir yaşaman.

İyi bak, Keykubad'ın tozlarıdır yerde uçan.

Evrenin hali, hayatın özüdür, özge değil,

Ya hayaldir, ya da bir an sürecek uyku, inan!

Bak; cihandan ne kazancım oldu? Hiç.

Şu geçen hayatımdan elimde ne kaldı? Hiç.

Ben meclislerin ışığı idim;
fakat bir kere sönünce ne oldum? Hiç.

Ben Cem'lerin kadehi idim, fakat kırıldım.
Şimdi neyim? Hiç!

Şu şarap testisinden doldur bir kadeh, iç.

Bir de bana ver, yok onda zarar hiç.

Yapmadan çömlekçi toprağımızdan testi

Yolcuyuz bu yolda evlat, iç hadi iç.

Mehtap ile Zühre gökte oldu olacak

Kıymetli olan nesne şaraptır ancak

Ben pek şaşarım şarap satan kimseye,

Ondan iyi bir şey bulamazken alacak!

Gün doğarken sabah horozları niçin

Acı acı bağrışırlar, bilir misin?

Tan yerini gösterip derler ki sana:

Bir gecen geçti gidiyor, sen neredesin?

M. ZAHEDI '96

Al kadehi, ey gönlümün dileği güzel,

Süzüle süzüle bahçeye, dereye gel.

Feleğin huyu kötü; nice kişileri

Bin kez kadeh, bin kez testi yapmıştır ecel.

Saf şarap olmadan yaşayamam ben,

Bu ten yükünü şarapsız taşıyamam ben,

Ben o anın kölesi olurum, sâki,

"Bir kadeh daha al" der de, alamam ben.

Geçirmişsen yâr ile bir ömür,

Tatmışsan dünya zevklerini bir ömür,

Göçüp gideceksin nasıl olsa sonunda,

Gördüklerin rüya olur bir ömür.

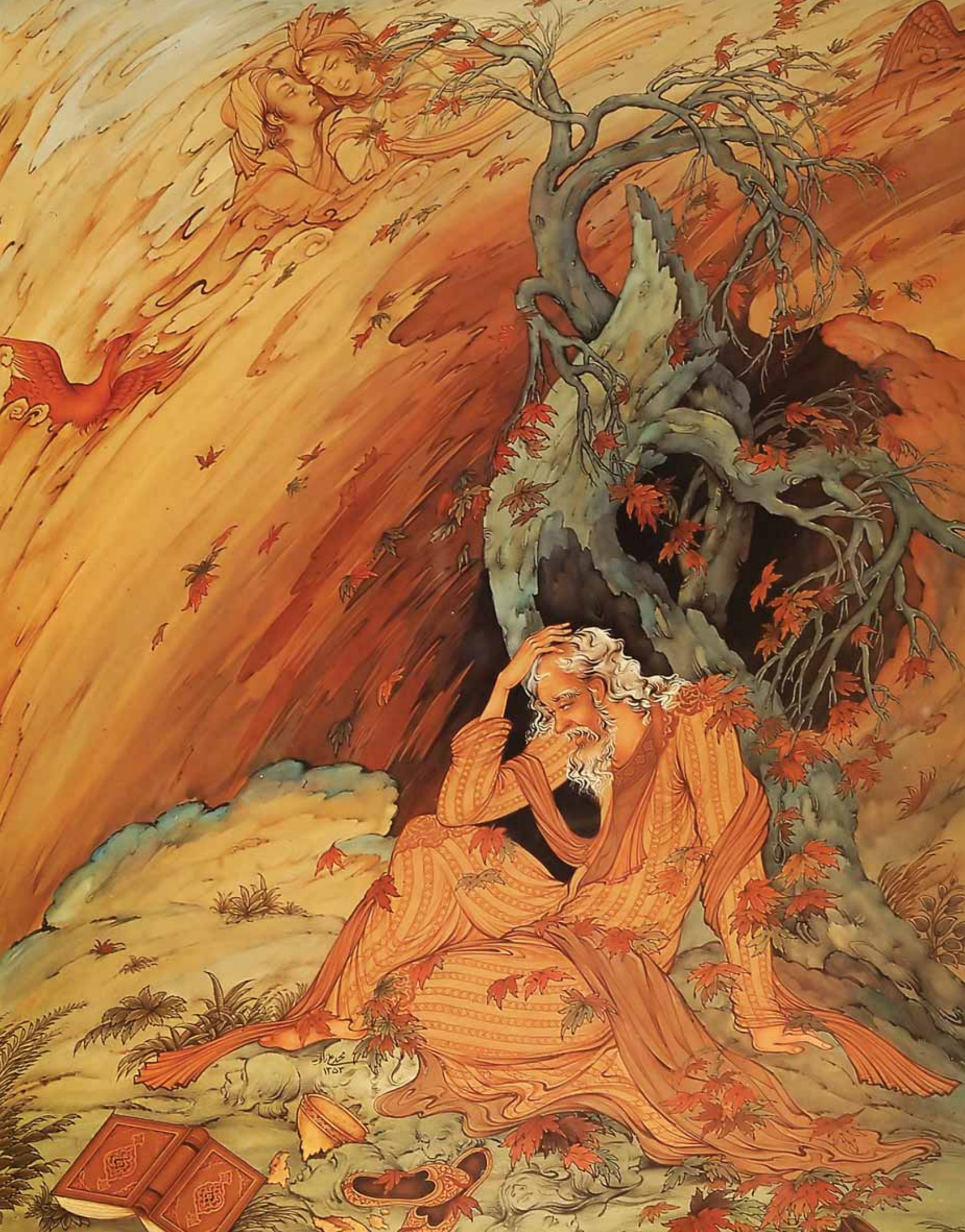

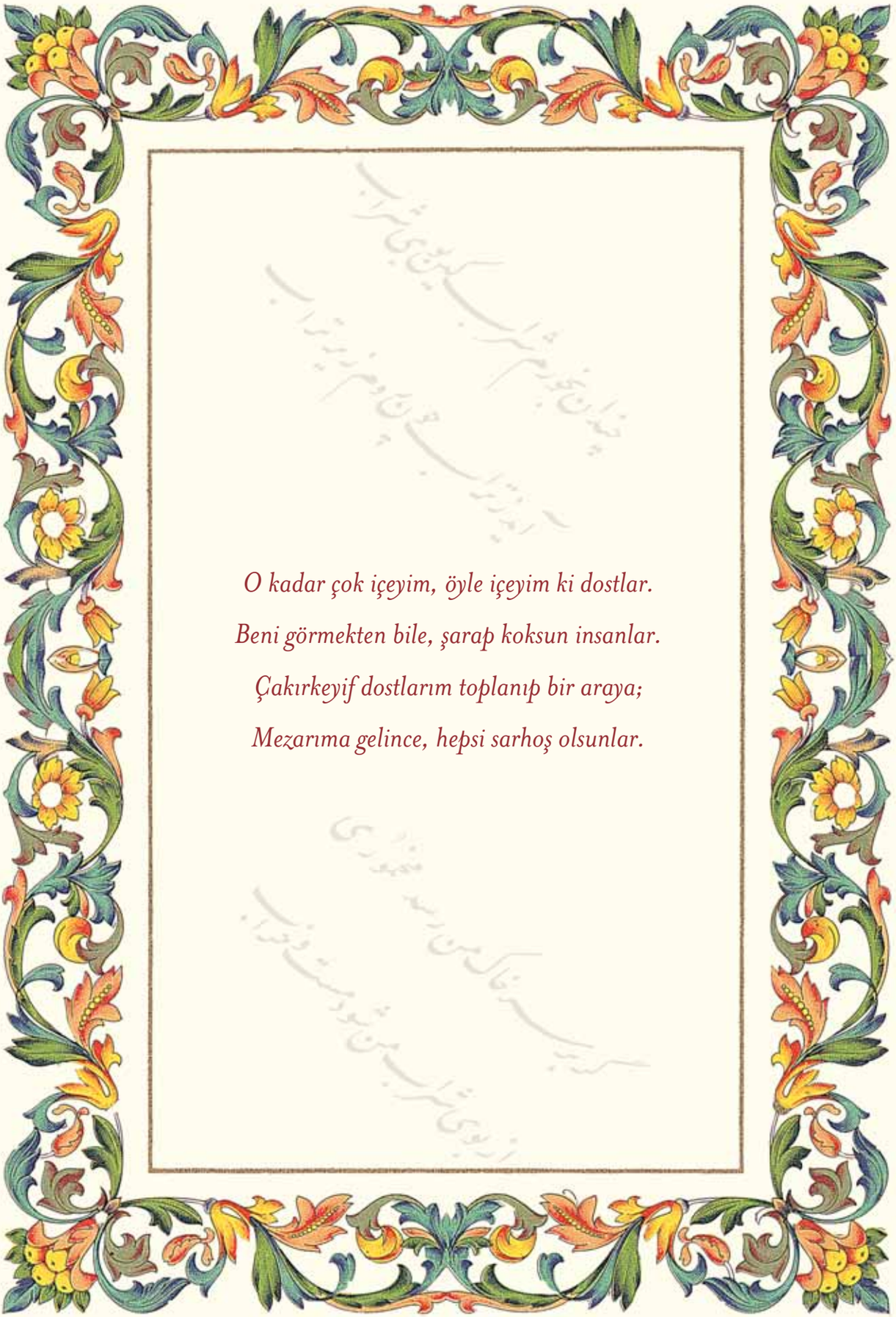

O kadar çok içeyim, öyle içeyim ki dostlar.

Beni görmekten bile, şarap koksun insanlar.

Çakırkeyif dostlarım toplanıp bir araya;

Mezarıma gelince, hepsi sarhoş olsunlar.

Ey gönül, dünyada her şeyi var say,

Neşe bahçeni, yeşillikle süslenmiş say,

Kendini şebnem gibi, o yeşilliğe bir gece,

Konup da sabah vaktinde gitmiş say.

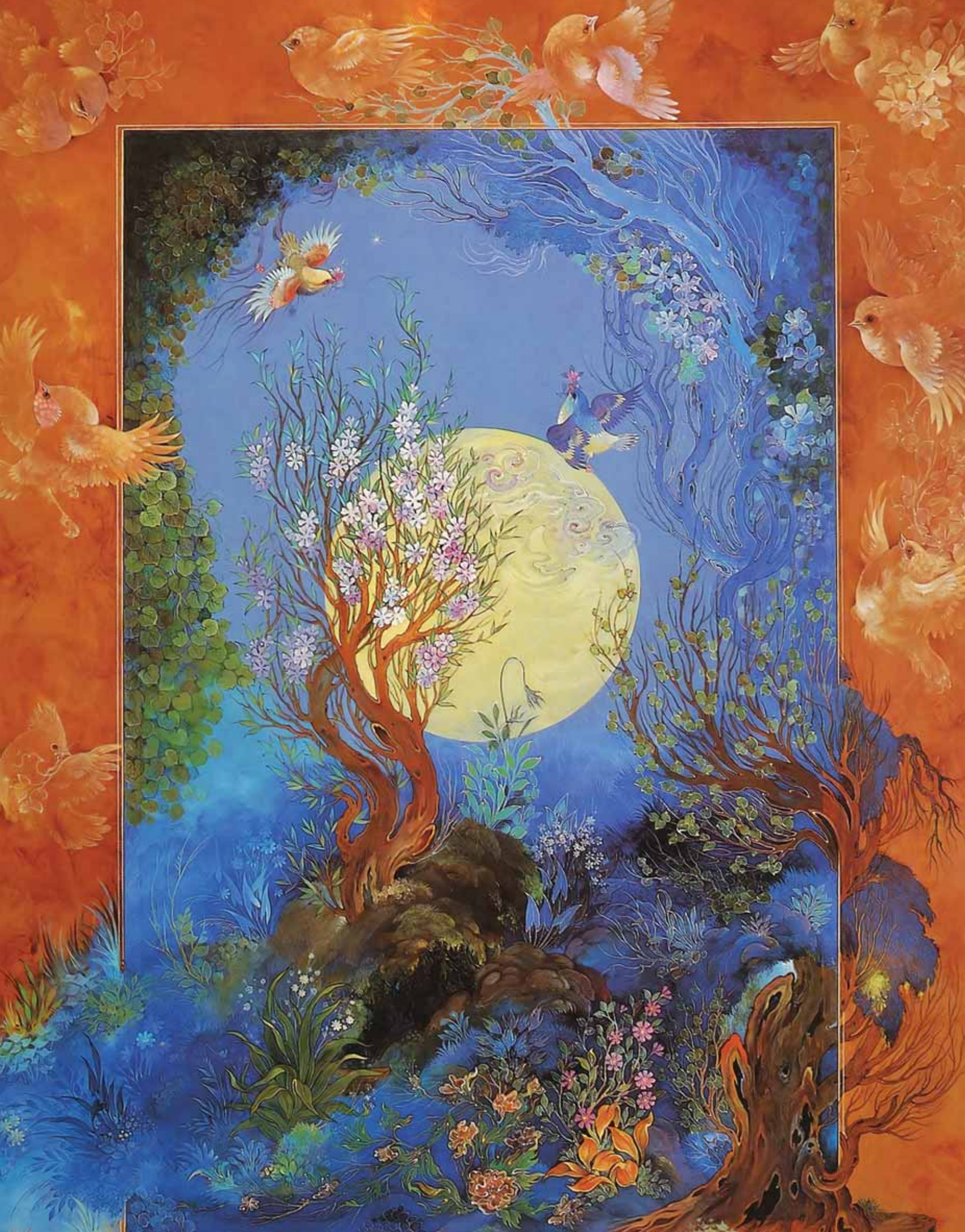

İyilikler, kötülükler geliyor, aslından.
Kaderindir seni mutsuz ya da mutlu kılan.
Feleğin yok suçu, sen bunları ondan bilme;
Daha bîçare o senden, daha aciz, gel inan.

Sen içmiyorsan, içenleri kınama bari;

Bırak aldatmacayı, ikiyüzlülükleri,

Şarap içmem diye övünüyorsun, ama,

Yediğin haltlar yanında şarap nedir ki?

CLARA
APCAR
3/16/59

Pek neşeli olmuş ey sâki, çimen ile gül,

Haftaya toprak olacak; çok iyi bil,

Şarap iç, bir gül kopar; zira bir bakarsın,

Çer çöp olmuş çimen, toprak olmuş gül.

Ey çarkıfelek, yıkmak kinindendir senin,

Zulüm yapmak, eski âdetindir senin.

Ey toprak! Eğer bağrını yarsalar,

Nice inciler vardır, bağrında senin.

Bilmem, Tanrım, beni yaratırken neydi niyetin,

Bana cenneti mi, cehennemi mi nasip ettin;

Bir kadeh, bir güzel, bir çalgı, bir de yeşil çimen

Bunlar benim olsun, veresiye cennet de senin.

Bilseydi gönül layıkıyla yaşamın sırrını,

Anlardı ölümde de Tanrı'nın sırrını.

Kendindeyken bugün anlamadın hiçbir şey,

Yarın çekip gidince nasıl anlarsın sırrını?

Ne zamana kadar renk ve kokunun esiri olacaksın?

Ne zamana kadar güzel çirkin peşinde koşacaksın?

İster zemzem çeşmesi ol, ister hayat suyu…

En sonunda toprağın içine düşüp kalacaksın.

Dünya bağından bir gün bile özgür değilim;

Şu hayattan, bir an bile tat almış değilim.

Ömrümce feleğe çıraklık yaptım;

Hâlâ dünya işinde üstat değilim.

Bu gök kubbeyi donatan yıldızlar,

Akıllı kimselerin kafasını karıştırırlar;

Akıl ipi ucunu, sakın kaybetmeyesin!

O tedbirli yıldızlar da yoldan çıkarlar.

Gömdükten sonra, benim mezarımı yok edin.

Bu halimle, herkese ibret dersleri verin.

Ardından toprağımı yoğurun şarap ile,

Sonra şarap küpüne, bir kapak imal edin.

Geçmiş günü sen unut, sakın anma,

Gelmeyen yarın için de yanıp yakılma,

Geçmişle gelecek derdini at bir kenara,

Gün varsa bugündür, onu boşa harcama!

Hep bir çember dolanıp durduğumuz!

Ne önümüz belli, ne sonumuz.

Bilen varsa, çıksın söylesin:

Nereden geldik? Nereye gidiyoruz?

بهزاد
۲۹/۱/۲۶

AMİR TAHMASEBİ

ÖMER HAYYAM'IN TÜRKÇE ÇEVİRİLERİ

Hayyam'ın hayatını yazan ve rubailerini Türkçeye çeviren belli başlı araştırmacı ve yazarlarımızı şu şekilde sıralayabiliriz:

Yazar/Çevirmen Adı	Rubai Sayısı	Baskı Yılı
1. Tebrizli Muallim Feyzi	30-40	1800'lü yıllar
2. Tebrizli Muallim Feyzi	100	1910
3. Dr. Abdullah Cevdet	575	1916
4. Köprülüzâde Fuat	...	...
5. Hüseyin Dâniş	396	1922
6. Muhammed Bin Ahmed	...	1925
7. Hüseyin Rıfat	129	1926
8. Hammâmîzâde İhsan	130	1928
9. Feyzullah Sâcit	591	1929
10. Rıfat Moralı	...	1931
11. Ahmet Hayyat	295	1931
12. İbrahim Alâeddin Gövsa	100	1932
13. Necmi Tarkan	...	1932

Yazar/Çevirmen Adı	Rubai Sayısı	Baskı Yılı
14. Rıza Tevfik-Hüseyin Dâniş	397	1933
15. Abdürrahim Zapsu	...	1942
16. Rıza Tevfik Bölükbaşı	...	1945
17. Muhyiddin Raif Bey	...	1945
18. Orhan Veli Kanık	4	1949
19. Cemil Miroğlu	150	1950
20. Cemal Yeşil	34	1950
21. Asaf Hâlet Çelebi	400	1954
22. Abdülbâki Gölpınarlı	476	1954
23. Vasfi Mahir Kocatürk	138	1954
24. A. Kadir	100	1960
25. Rüştü Şardağ	252	1960
26. Hilmi Yücebaş	355	1960
27. Sabahattin Eyüboğlu	388	1961
28. Ahmet Aymutlu	50	1962
29. Yahya Kemal Beyatlı	52	1962
30. Necdet Evliyagil	...	1965
31. Yakup Kenan Necefzade	397	1967
32. H. Necdet Tandoğan	...	1986
33. M. Sadık Cennetoğlu	575	1989
34. Celal Kırlangıç	504	1996
35. Öner Yağcı	165	1997
36. Hamza Tanyaş	96	1997
37. Ahmet Özkan	353	1998

Yazar/Çevirmen Adı	Rubai Sayısı	Baskı Yılı
38. Mehmet Kanar	143	1999
39. İsmet Nadir Atasoy	400	2001
40. Hasan Çiftçi-Orhan Başaran	178+2	2002
41. Levent Yener	158	2003
42. H. Zekai Yiğitler-Nuriye Yiğitler	296	2003
43. Yılmaz Yeşildağ	384	2003
44. Yalçın Aydın Ayçiçek	300	2004
45. D. Ali Gültekin	134	2004
46. Ozan Sağdıç	674	2004
47. Ahmet Necdet	100	2004
48. Aluş Yenidoğan	68	2005
49. Ahmet Kırca	179	2006
50. Aliye Sönmez	386	tarihsiz

Görüldüğü gibi Türkiye'de de Ömer Hayyam'ın hayatı, eserleri ve rubaileri üzerine birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

ALİ RIZA AGAMİRİ

BİBLİYOGRAFYA

Ali Deşti, *Demî bâ Hayyâm*, Tahran, 2002.

Arthur Christensen, *Critical Studies in the Ruba'iyat of Umar-i Khayyam*, Farsçaya çeviren: Feridun Bedreî, Tahran, 1995.

Hasan Danişfer, *Der Bare-i Rubaiyat-ı Omer Hayyam*, Tahran, 1975.

Kâzım Bergneysî, *Hekîm Omer Hayyam o Rubaiyât*, Tahran, 2004.

Mansur Restgâr-ı Fesâ'î, *Envâ'-ı Şi'r-i Fârsî*, Şiraz, 1994.

Muhammed Ali-yi Furûgî - Kasım-ı Ganî - Ali Asgar-i Halebî, *Hayyâm, Hayatı, Felsefesi ve Gerçek Rubaileri*, Çevirenler: Hasan Çiftçi - Orhan Başaran, Erzurum, 2002.

Muhammed Kâmgâr-ı Fârsî, *Rubâ'î o Rubâ'î-serâyân ez Âğâz tâ Karn-i Heştom-i Hicrî*, Hazırlayan: Dr. İsmail-i Hâkimî, Tahran, 1993.

Muhammed Rıza Kanberî, *Hayyamnâme*, Tahran, 2005 (ikinci basım).

Ömer Hayyam, Rubailer, Dr. Abdullah Cevdet, Hüseyin Dâniş, Hüseyin Rifat, Yayına hazırlayan ve çeviren: Prof. Dr. Mehmet Kanar, İstanbul, 2000.

Rahim Rızazade Melik, *Danişname-i Hayyamî*, Tahran, 1998.

Rahim Rızazade Melik, *Ömer Hayyâm (Kafile-sâlâr-i Dâniş)*, Tahran, 1998.

Rubaiyat of Omar Khayyam, Translated by Edward Fitzgerald, New York, 1944.

Rüştü Şardağ, *Bütün Yönleriyle Hayyam Rubaileri*, İstanbul, 1999 (yedinci basım).

Sâdık Hidâyet, *Hayyam'ın Terâneleri*, Çeviren: Mehmet Kanar, İstanbul, 1999.

H. Sadeghi, *Rubaiyat (Quatrains) Omar Khayyam*, Tahran, 1999.

Şemseddin Muhammed b. Kays er-Râzî, *el-Mu'cemu fî Me'âyîri Eş'âri'l-'Acem*, Hazırlayan: Dr. Sîrûs-i Şemîsâ, Tahran, 1994 (ikinci basım).

Yâkût Hamavî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, tahkik: İhsan Abbâs, Beyrut, 1993.

Yâkût Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1995.

RUBAİLER FİHRİSTİ

58 Biz de çocuktuk, bir şeyler öğrendik;
60 İçinde şaşkın kaldığımız şu çarkıfelek,
62 Sâkînin gayretiyle birazcık canım kaldı.
64 Yerin altına girmeden şarap iç yine sen,
66 Ezel sırlarını ne sen bilirsin, ne ben.
68 Evrendeki bilimlerden hiç yoksun kalmadım,
70 Kim birleştirdi kadehteki onca parçayı?
72 Şarap içmemem, fakirliğimden değildir benim.
74 Dün çarşıda bir çömlekçi gördüm,
76 Ey gönül, bu muammayı çözmeye eremezsin.
78 Can ecel şarabıyla, bir gün sermest olacak.
80 Bu dünya, yıpranmış ömrümüzden kalma bir kemerdir.
82 Hayyam! Şarap ile mest isen, keyfine bak,
84 Bu akıl ki mutluluk yolunda koşuyor,
86 Ey gafiller! Bu muazzam gördüğümüz varlık, hiçtir.
88 Ey gönül, madem felek üzüyor seni,
90 Ayrılınca temiz canımız bedenden seninle benim,
92 Şarap, erimiş bir yakût, sürahi ise maden ocağıdır.
94 Vefalı dostlar elden çıkıp gittiler,
96 Mademki havadan başka bir şey kalmadı elde,
98 Yazık ki sermaye elden gider oldu!
100 Her gün biri çıkar; başlar ben, ben demeye,
102 Ne zaman tabiatta taze gül açtı deseler,
104 Derler ki firdevs cenneti olacak,
106 Bu sarayın başı göklerdeydi bir zaman;

108 Yaşa, ister iki yüz, üç yüz, istersen bin sene,
110 Cihanın hakikati, hayalden ibaretse,
112 Uyumuşum; rüyamda akıllı bir insan
114 Bu varlık denizi nereden gelmiş, bilen yok;
116 Düşman, yanılarak "felsefecisin" dedi sen,
118 Dünyadan tamahını azalt, mutlu yaşamaya bak,
120 Her cahilin ayağının altında bulunan toprak,
122 Ecelin ayağına, başımı sarkıtırım.
124 Zerdüşt şarabından içiverdim kime ne!
126 Gözünde dünyayı ne kadar süsleseler de,
128 Dostlar! Görüşün sohbet edin siz yine,
130 Yarın ayrılık dağını aşacağım.
132 Nevruzda yıkarken lâleyi çiğ taneleri,
134 Acayip geçiyor bu ömür kervanı,
136 Mutluluktan yana şimdi namdan başkası kalmadı.
138 Sırlar perdesini açmaya yoktur kimsenin gücü,
140 Kapkara bir ömrüm var, kötü giden bir işim;
142 Gerçeği bilemeyiz madem, ne yapsak boş;
144 Cenneti, cehennemi kimse görmedi, gönül.
146 Sarhoş, cehennemlik olacak, diyorlar bana,
148 Bil ki, ruhundan bir gün ayrılacaksın,
150 Dikmeyin gönlünüze, sakın keder ağacı.
152 Birkaç günlüktü ömrüm, işte geçti nöbetler.
154 Şarap içmek ve koşmak güzellerin arkasından,
156 Hırsla dayadım testinin dudağına dudağımı
158 Çiçekten daha taze servi boylu bir güzelle birlikteysen,
160 O kırmızı şarabı, billûr kadehte getir,
162 Yeryüzünde gördüğün hemen her zerre,
164 Dün gece bir testici dükkânına uğradım;
166 Sırtım felek yüzünden büklüm büklüm oluyor,
168 Daha ne kadar suda kerpiç sektireceğim ben?
170 Ne yazık ki şu gönlüm, hiçbir derman bulmadı.
172 Şarap içmek, şen olmak ayinimdir benim.
174 Gelip de eskiyenler, yeni gelenler,
176 Kader levhasına yazılacaklar yazılmış,
178 Kuklayız biz, kuklacıdır çarkıfelek
180 Dünya denilen eski evin aslı nedir?
182 Gülün yanağına nevruz melteminin esişi, ne hoş.

184 Gökte var bir öküz, Ülker'in benzeri.
186 İki günde bir somunla katığım olsun,
188 Akıl bu kadehi övdükçe över;
190 Kimin varsa bu dünyada yarım ekmeği,
192 Kimi dinde, imanda yolunu buldu,
194 Yabancı vefalıysa, akrabadan kabul et.
196 Dünya üç beş bilgisizin elinde;
198 Ha tatlı olmuş, ha acı, mademki ömür bitecek,
200 Bir yudum şarap, Keykâvus'un mülkünden iyidir,
202 Keşke istirahat edecek bir yer olsaydı.
204 Fahişeye demiş şeyh, "utanmaz kadın,
206 Gelişim elimde olsaydı, dünyaya gelmezdim.
208 Lâle gibi nevruzda, fırsat bulursan eğer,
210 Ömrümün fidanı bir gün sökülünce,
212 Bülbül ötmeye başlayınca bahçemizde;
214 Çiğle bezenince her sabah, yüzü lâlenin,
216 Bu gece bir batmanlık kadehle şarap içeceğim.
218 Gün varsa budur, başka zaman belli değil,
220 Sen ben yok iken de vardı bu gündüz geceler,
222 Mezarda şu yatanlar toz toprak oldular,
224 Şarap iç; ebedî ömür budur.
226 Derler ki: Aden cenneti hurilerle hoştur.
228 Nice zaman geçecek, dünya hep duracak.
230 Lâle bahçelerinin bulunduğu her ovada,
232 Ey fetva sahibi, senden çalışkanız biz,
234 Kur âlemi meyle, Mahmud'un dünyası bu!
236 Hiç rızam olmaksızın, dünyaya getirildim.
238 Hem ümit tanesi harmanda kalır,
240 Mutluluğun temeli, acının kaynağı biziz;
242 Şehirleri ve kırları çok dolaştık.
244 Derler ki, dindar olan kimseler,
246 Can verinceye dek, bu çorak yerde,
248 Felek eğildi kulağıma, dedi gizliden:
250 Bir pir gördüm, yeri aşk meyhanesi.
252 Yazık; gençliğin defteri dürüldü gitti!
254 Egemen olsaydım feleğe bir an,
256 Ne bilginler geldi, neler buldular!
258 Şarap içiyorsan, akıllı biriyle iç.

260 Bir gün bir testi aldım testiciden,
262 Ey dost! Gel, yarının gamını çekmeyelim,
264 Geleceğe güvence, hiç kimse vermiyorsa.
266 İlkbahar geçer, sonbahar gelir,
268 Kalkayım, renkli şarap bulayım, demleneyim
270 Ben ölünce, şarapla yıkayınız siz beni.
272 İncitme, yazık, geç şu çimin uzağından,
274 Dostum çaresizsen gamı koy bir yana!
276 Açılmışken nasılsa mutluluk gülün,
278 İşte biz, şarap, şarkıcımız ve harabe köşemiz.
280 Derler ki küfürden dine yol bir nefes!
282 Doldur kadehim, uyan ey can, içelim.
284 Sabah vaktidir şimdi, meyle nefes alalım.
286 Zuhal'in zirvesine, kara balçık tözünden,
288 Yapılmadan sana bir gece baskını,
290 Mutluluk ara, çünkü bir an sürecektir yaşaman.
292 Bak; cihandan ne kazancım oldu? Hiç.
294 Şu şarap testisinden doldur bir kadeh, iç.
296 Mehtap ile Zühre gökte oldu olacak
298 Gün doğarken sabah horozları niçin
300 Al kadehi, ey gönlümün dileği güzel,
302 Saf şarap olmadan yaşayamam ben,
304 Geçirmişsen yâr ile bir ömür,
306 O kadar çok içeyim, öyle içeyim ki dostlar.
308 Ey gönül, dünyada her şeyi var say,
310 İyilikler, kötülükler geliyor, aslından.
312 Sen içmiyorsan, içenleri kınama bari;
314 Pek neşeli olmuş ey sâki, çimen ile gül,
316 Ey çarkıfelek, yıkmak kinindendir senin,
318 Bilmem, Tanrım, beni yaratırken neydi niyetin,
320 Bilseydi gönül layıkıyla yaşamın sırrını,
322 Ne zamana kadar renk ve kokunun esiri olacaksın?
324 Dünya bağından bir gün bile özgür değilim;
326 Bu gök kubbeyi donatan yıldızlar,
328 Gömdükten sonra, benim mezarımı yok edin.
330 Geçmiş günü sen unut, sakın anma,
332 Hep bir çember dolanıp durduğumuz!

ALİ POLAT

Ali Polat,
2007 Nişabur ziyareti, Hayyam'ın
anıt mezarının batısındaki büstün yanında

Ali Polat, 1944 yılında Tebriz'in önde gelen bir Türk ailesinde dünyaya gelmiş, yaşamını Erzurum'da devam ettirerek eğitim ve iş hayatına atılmış, Erzurum Atatürk Üniversitesi Ziraat Yüksek Mühendisliği Ekonomi Bölümü'nden 1970 yılında mezun olmuştur. 2004 yılında Azerbaijan International University'den fahri profesörlük unvanı almıştır.

Hayat felsefesi; kurmak, yaratmak, dostluk ve barış üzerine kurulu olan Ali Polat, zamanının büyük bir kısmını da iş hayatı ile birlikte araştırmaya ve incelemeye adamıştır. Birikimlerini, toplum yararına yayımlamış ve ilgilenenlere bedelsiz olarak sunmuştur.

Eserleri:

2001'de *Üç Bin Yıllık Birikim* (Kitap ve CD yurtdışında da basılmıştır)
2003'de *Ya Ali (Hz. Ali'den 1555 Hikmetli Söz)* (Kitap ve CD yurtdışında da basılmıştır)
2004'de *... ve Biz* (Kitap yurtdışında da basılmıştır)
2008'de *Ömer Hayyam ve Rubaileri* adlı eseri İngilizce, Rusça ve Azerbaycan Türkçesi ile basılmaktadır.